

Selanik'te Görülen Salgın Hastalıklar ve Bu Hastalıklarla Mücadele Yöntemleri (1875-1913)

Mehmet Köseoğlu*

ORCID: 0000-0003-1944-8430

Recep Kaya**

ORCID: 0000-0002-3584-1171

Öz

Dünya tarihinde farklı yer ve zamanlarda salgın hastalıklar ortaya çıkmış ve bu hastalıklar bazen bir bölgeyi bazen de çok geniş coğrafyaları etkisi altına almıştır. Salgın hastalıklar egemen oldukları coğrafyalarda binlerce ve hatta milyonlarca insanın hayatını kaybetmesine sebep olmakla birlikte siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan derin tahribatlara yol açmıştır. Yüzyıllar boyunca Selanik vilayeti önemli bir deniz ticaret merkezi olmasının da etkisiyle Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarında ortaya çıkan salgın hastalıkların kolay yayılabildiği bir kent olmuştur. Bu sebeple farklı zamanlarda dünya çapında etkisini gösteren salgın hastalıkların önemli derecede Selanik vilayetini de etkilediği görülmektedir. XIX. yüzyılın son ve XX. yüzyılın ilk yıllarında vilayette veba, kolera, çiçek, humma, frengi, difteri, sıtma, kızıl, kızamık ve diğer bazı hastalıklar görülmüştür. Çalışmada 1875-1913 yılları arası Selanik'te görülen veba, kolera ve çiçek hastalıkları başta olmak üzere diğer salgın hastalıkları ve bu hastalıklara karşı uygulanan mücadele yöntemleri çoğunlukla arşiv belgeleri ışığında ele alınmıştır. Bu çalışma ile birlikte Selanik'in salgın hastalıklarla mücadelesinin yeterlilik düzeyinin açığa çıkarılması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Selanik, Veba, Kolera, Çiçek Hastalığı, Salgın

Gönderme Tarihi: 16/11/2020

Kabul Tarihi:29/12/2020

*Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırma Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi, Erzurum, Türkiye, mehmetkoseoglu.balkan3@gmail.com

**Doktora Öğrencisi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih, Mardin, Türkiye, recep-kaya-21@hotmail.com

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

KÖSEOĞLU, M. ve KAYA, R., "Selanik'te Görülen Salgın Hastalıklar ve Bu Hastalıklarla Mücadele Yöntemleri (1875-1913)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 7, S. 4., 2020, s. 2811-2853.

Epidemic Diseases İn Thessaloniki and Methods of Combating These Diseases (1875-1913)

Mehmet Köseoğlu*

ORCID: 0000-0003-1944-8430

Recep Kaya**

ORCID: 0000-0002-3584-1171

Abstract

Epidemics emerged in different places and times in the world history and these diseases sometimes affected a region and sometimes a wide geografhy. Although epidemic diseases have caused thousands and even millions of people to die in the region they dominate, they have caused deep political, social and economic destructions. Throughout the centuries, the province of Thessaloniki has been a city where the epidemic diseases in Asia, Europe and Africa spread easily due to the fact that it is an important sea trade center. For this reason, it is seen that epidemic diseases, which have a worldwide impact at different times, also significantly affect the Thessaloniki. Plague, cholera, smallpox, fever, syphilis, diphtheria, malaria, scarlet fever, measles and some other diseases were observed in the province in the last years of the 19th and early 20th centuries. İn the study, other epidemic diseases, especially plague, cholera and smallpox diseases seen in the Thessaloniki between 1875 and 1913 and the methods of struggle against these diseases were mostly dealt with in the light of archive documents. With this study, it is aimed to reveal the adequacy level of Thessaloniki in combating epidemic diseases.

Keywords: Thessaloniki, Plague, Cholera, Smallpox, Epidemic

Received Date: 16/11/2020

Accepted Date: 29/12/2020

* *PhD. Student, Atatürk University, Research Institute of Turkey, History of The Modern Age, Erzurum, Turkey* mehmetkoseoglu.balkan3@gmail.com

** *PhD. Student, Mardin Artuklu University, Institute Of Social Sciences, History, Mardin, Turkey, recep-kaya-21@hotmail.com*

You can refer to this article as follows:

KÖSEOĞLU, M. and KAYA, R., ‘Epidemic Diseases in Thessaloniki and Methods of Combating These Diseases (1875-1913)’, *Academic Journal of History and Idea*, C. 7, S. 4., 2020, p. 2811-2853.

Эпидемии, наблюдаемые в Салониках, и методы борьбы с этими заболеваниями (1875-1913)

Резюме

Эпидемии возникли в разных местах и временах в мировой истории, и эти болезни иногда оказывали влияние на регион, а иногда и на очень широкую географию. Эпидемии привели к гибели тысяч и даже миллионов людей в географических регионах, где они доминируют, но привели к глубоким разрушениям в политическом, социальном и экономическом плане. На протяжении веков префектура Салоники была важным морским торговым центром, а также городом, где эпидемии, возникающие на азиатских, европейских и африканских континентах, легко распространяются. По этой причине эпидемии, которые оказали влияние во всем мире в разное время, по-видимому, значительно повлияли на префектуру Салоники. XIX. конец века и XX. в первые годы века в префектуре наблюдались чума, холера, цветок, лихорадка, сифилис, дифтерия, малярия, скарлатина, корь и некоторые другие заболевания. Работа в 1875-1913 гг.-в Салониках, как видно, чумы, холеры, заболеваний и цветы, у других эпидемий против этих заболеваний и методы борьбы, применяемые, в основном, в свете архивных документов рассматриваются. Наряду с этим исследованием было направлено на выявление уровня компетентности Салоников в борьбе с эпидемиями.

Ключевые Слова: Салоники, Чума, Холера, Оспа, Эпидемия

Получено: 16/11/2020

Принято: 29/12/2020

Giriş

Selanik, Balkan Yarımadası'nın güneyinde, Rumeli'nin Ege Denizi sahilinde yer almakla birlikte kuzey bölgeleri tamamen dağlık olup çeşitli yaylaları ile sahile doğru güzel vadi ve ovaları vardı. Selanik, doğuda Edirne ve Doğu Rumeli eyaleti, kuzeye doğru Bulgaristan eyaleti ve Kosova, batıda Manastır ve güneye doğru Yunanistan ile sınırı bulunmaktaydı.¹ Selanik, Selanik Merkez, Drama ve Siroz olmak üzere 3 sancak ve 23 kazadan oluşan idari bir yapıya sahipti.² XIX. yüzyılın sonlarına doğru Selanik etnik, dini ve kültürel çeşitliliği en fazla olan Osmanlı kentlerinden biriydi. Selanik'in 1906 yılı nüfusu 168.500 Rum, 446.050 Bulgar, 24.970 Ulah, 333.440 Müslüman-Türk ve 55.320 Yahudi'den oluşuyordu.³ 1907'de Selanik nüfusunun toplamı 1.133.730 kişi olup bunun 1.075.265'i yerli, 58.465'i ise yabancıydı. Yerli nüfusun 484.334'ü Müslüman, 289.684'ü Patrikhane'ye bağlı Ortodoks, 19.344'ü Patrikhane'ye bağlı Ulah, 220.366'sı Ekzarhlık'a mensup Ortodoks, 50.729'u Yahudi ve diğerleri Katolik, Latin, Protestan, Ermeni idi. Selanik vilayetine bağlı Selanik sancağı 595.005, Siroz sancağı 372.502 ve Drama sancağı ise 166.222 nüfusa sahipti.⁴ Selanik, sahip olduğu coğrafi konumu etkisiyle iktisadi ve mali açıdan Osmanlı Devleti'nin en önemli vilayetlerinden biri olması hasebiyle Osmanlı Bankası'nın ilk şubelerinden biri Selanik'te açılmıştı. Selanik, Rumeli bölgesinde İstanbul'dan sonra en önemli ticaret merkezi konumundaydı ve liman merkezi olmasının yanında üç şimendifer hattının merkezi olması şehrin ticari gelişimini hızlandırmıştı. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Selanik'teki hızlı nüfus artışı dış dünya ile gerçekleştirilen yoğun ticaret ve büyük oranda 1871'de Üsküp'e, 1888'de Belgrad'a, 1894'te Manastır'a ve 1896'da Dedeağaç'a kadar uzanan tren yollarının inşa edilmesiyle ilgilidir. Dış ticarete vilayetin münasebette bulunduğu ülkeler daha çok Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya, Avusturya, Rusya, Yunanistan, Sırbistan ve Belçika idi. Aynı zamanda Manastır, Kosova ve Yanya vilayetlerinin dış ticaretinin önemli bir kısmı Selanik üzerinden gerçekleşmekteydi.⁵

¹ Selanik Vilayet Salnamesi, 1320/1902, s. 466.

² Kaya Bayraktar, "Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi (1902-1905)", *Bilig*, S. 69, Ankara 2014, s.3.

³ Aram Andonyan, *Balkan Savaşı*, (çev. Zaven Biberyan), Aras Yayınları, İstanbul 2002, s. 76.

⁴ Selanik Vilâyet Salnamesi, 1325/1907, s. 654.

⁵ Muharrem Öztel, "Osmanlı Devleti'nde Sosyoekonomik Yapısıyla Öne Çıkan Vilayet ve Sancakların Kamu Maliyesindeki Yeri ve Önemi", *Maliye Dergisi*, S. 160, Ankara 2011, s.7.

Vilayetin toplam arazisi 40 milyon dönüm ve bunun dağlık, ormanlık, bataklık olan kısmı çıkarıldığında geriye kalan 10 milyon dönümü tarıma müsaitti. Selanik, yetiştirilen mahsul miktarı ve çeşidiyle de Osmanlı'nın en zengin vilayetlerinden biriydi.⁶ 1902'de Selanik'te 1 hükümet konağı, 1 müşîriyet dairesi, 1 askeri idare, 1 redif idaresi, 1 redif deposu, 1 gümrük, 1 karantinahane, 4 hastane, 1 hapisane, 2 kışla, 1 tophane, 2 kale, 1 belediye, 1 telgrafhane, 1 idadi mektebi, 1 ziraat mektebi, 1 sanayi mektebi, 2 rüşdiye mektebi ile 34 resmi olmayan mektep, 35 cami, 32 mescit, 23 tekke, 35 medrese, 5 kütüphane, 8 matbaa, 16 kilise, 1 metropolithane, 35 sinagog, 1 çarşı, 18 otel, 29 fabrika, 2 tiyatro, 179 fırın, 207 kahvehane, 98 lokanta, 12 bezirhane, 23 değirmen, 10 hamam, 4 deniz hamamı ve 4 banka mevcuttu.⁷

1. Selanik'te Kolera Salgını

İlk olarak Hindistan'ın Aşağı Bengal bölgesindeki Bangladeş civarında ortaya çıktığı anlaşılan kolera, su ile elektrot kaybı ile başlayan ve kas krampları, bitkinlik halinde gelişen bağırsak enfeksiyonu rahatsızlığıdır. “Vibrio Cholerae” bakterisinin salgıladığı toksin sebebiyle bağırsakların hızlı bir şekilde aşırı miktarda su kaybetmesi sonrası hasta yorgunluk, halsizlik, bitkinlik ve arkasından şiddetli ishal ile fenalaşmaya başlar. Hijyen şartlarının yeterli olmaması ana nedenine bağlı olarak doğan koleradan korunmanın yolu temizliktir. Koleranın, belirli bir yörede aynı anda birçok kişinin rahatsızlanması yani epidemik olarak görülebildiği gibi geniş bir coğrafyaya yayılan salgınlar yani pandemi şeklinde ilerlediği de görülmüştür. 1817 yılına kadar Asya'nın dışına çıkmadan neredeyse yalnızca Hint Yarımadası'nda görülen hastalık “Asiatic Cholerae” olarak adlandırılmıştır. Kesin tarihlerini tespit etmek zor olsa da kolera, XIX. yüzyıl boyunca 1817, 1829, 1852, 1863, 1881 ve 1899'da geniş coğrafyalarda büyük salgınlar halinde görülmüştür. Özellikle 1831'de Hicaz'da ortaya çıkan ilk vakadan sonraki 85 yıllık zaman diliminde 22 kolera salgının yaşanmış olması, yoğun nüfuslu bölgeler için alınması gereken zaruri tedbirlerin ne kadar önemli olduğunu açıkça göstermektedir.⁸

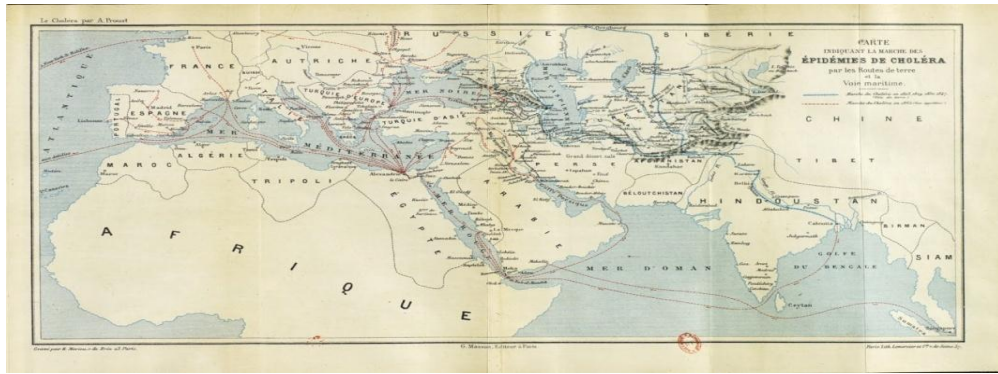
Hindistan'da 16, 17 ve 18. yüzyıllarda kolera salgınları ortaya çıkmış ve 19. yüzyılda pandemik olarak genişlemiştir. 1817'de kolera ilk defa endemik olarak bulunduğu yerden büyük bir salgın olarak yayılmış ve insan nesli için uğursuz ve kötü

⁶ Selanik Vilayet Salnamesi, 1325/1907, s. 100.

⁷ Selanik Vilayet Salnamesi, 1320/1902, s. 355.

⁸ Murat Ardıç, “Bakü'de Kolera Salgını ve Osmanlı Devleti'nin Başvurduğu Bazı Sıhhi Uygulamalar (1893-1894)”, *SUTAD*, 46, Konya 2019, s. 305.

bir rol oynamaya başlamıştı.⁹ Hastalık, Hindistan'da ortaya çıktığı ilk aylarda sadece 2 ay gibi kısa bir sürede 10.000 kişinin ölmesine yol açmıştı.¹⁰ Kolera, Hindistan'ın bazı yerlerinde Epidemik hastalık olarak bulunmakta iken bu yarımadanın her bölgesine yayılmış ve ondan sonra da bir dünya salgını karakterini almıştı. Bu yönüyle kolera ticaret yolları vasıtasıyla yayıldığı bölgelerde milyonlarca insanın kurban gitmesine neden olmuştu. Asıl endemik olarak bulunduğu yerde Morshi, Mordeshin, Visuchika gibi adlar almıştır ki bunlar koleraya benzer etkiler veren hastalıklardır. Böylelikle kolera salgını tarihinde 1817-1823, 1826-1837, 1847-1862 ve 1864-1875 yılları arasında olmak üzere 4 büyük Epidemik sayılır. 5. Büyük salgın ise 1883'te başlayıp Mısır, Anadolu, Almanya ve Rusya'ya yayılmıştı. 1892'de Hamburg'da çok şiddetli bir Epidemik halini alarak 1894'e kadar farklı yerlerde görülmüştü. 1883'teki kolera pandemisi Hindistan'da ortaya çıkıp sonra Arabistan ve Mısır'a yayılmıştı. Bu 5. Kolera salgının dünya tıp ve keşifler tarihi açısından ayrı bir değeri vardır. R. Koch, Mısır'da kolera basilini keşfedip adını koymuştu. Kolera yapısının ortaya çıkarılması sayesinde onun bütün vasıfları, nerelerde ürediği, nasıl bulaştığı, yiyecekte ve içecekte ne kadar kalabildiği anlaşılmış ve bu yönüyle üstündeki bütün mistik sırlardan kurtarılmıştır.¹¹

Harita 1: 1883'te Ortaya Çıkan Kolera Salgınının Dünya Üzerindeki Yayılma Alanları¹²

⁹ Feridun Nafiz Uzluk, "Cholera Asiaticanın Epidemi Tarihi Üstüne Bir Araştırma", *Türk Hijyen ve Tecrübi Biyoloji Dergisi*, C. 8, S.1, Ankara 1948, s. 8.

¹⁰ Edvin Rodarmel Axtell, *Cholera*, Denver: The Denver Medical Times, 1893, s. 1.

¹¹ F. N. Uzluk, a.g.m., s. 8.

¹² İsmail Yaşayanlar, "Bir Hastalık Olarak Kolera ve Tarihte Kolera Pandemileri", *Toplumsal Tarih*, S. 296, İstanbul 2018, s. 50.

Harita 2: XIX. Yüzyılın Son ve XX. Yüzyılın ilk Yıllarında Kolera Salgınının Etki Ettiği Bölgeler¹³

İlki 1851’de Paris’te düzenlenmiş olan uluslararası sağlık konferanslarından üçüncüsü, Hicaz’dan Kızıldeniz yoluyla yayılan kolera vakalarının görüşülmesi gayesiyle 1866’da İstanbul’da gerçekleştirilmişti. İstanbul’da görülen kolera salgınları sebebiyle 1891’de belediye reisi başkanlığında Hıfzıssıhha Komisyonu kurulmuş ve İstanbul’daki diğer on belediye dairesinde de şubeler tesis edilmişti. Bu komisyon ilerleyen dönemlerde Belediye Sağlık İşleri Müdürlüğü’nün de esas yapısını teşkil etmiştir.¹⁴ 1893’te kolera epidemisi İstanbul’da patlak verince Tıp bilimine büyük merak duyan Sultan II. Abdülhamit, bununla yakından ilgilenmiş ve 1886’da keşfettiği kuduz aşısıyla bütün dünyanın dikkatlerini üzerine çeken L. Pasteur’e müracaatla İstanbul’a mikroptan anlar, yetenekli bir hekimin gönderilmesi ricasında bulunmuştu. Bunun neticesinde Dr. Chantemesae, İstanbul’a gelmiş ve hemen çalışmalara başlamıştı. Osmanlı Hükümeti, bakteriyolojiyle uğraşmak üzere Pasteur kurumundan Morice Nicolle’u davet etmişti ve Türk Bakteriyolojihanesi bu suretle kurulmuştu. Böylece Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin temelleri 1893’te atılmış oldu. Geniş coğrafyaları etkisi altına alan kolera’nın 7. Büyük salgını 1902’de çok yıkıcı bir epidemi şeklinde Mısır’da görülmüş, oradan Arabistan’a sıçramış ve buradan Rusya’nın güneyine, Türkiye’ye ve Avrupa’nın birçok ülkelerine yayılmıştı.¹⁵ Selanik’te 1832 yılının Nisan ayında ilk kolera salgını görüldü ve binlerce Selanikli hayatını kaybetmekle birlikte 1848’deki salgın ise 3 bin kişinin hayatına mal oldu.¹⁶

¹³ İ. Yaşayanlar, a.g.m., s. 50’den aktaran Metin Menekşe, “İzmir’de Kolera Salgını ve Etkileri (1893)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 39 (67), Ankara 2020, s. 390.

¹⁴ M. Ardıç, a.g.m., s.306.

¹⁵ F. N. Uzluk, a.g.m., s. 11.

¹⁶ Meropi Anastasiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, (çev. Işık Ergüden), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s.77.

Salgın hastalıklar, XIX. yüzyılda devletlerin sağlık teşkilatlanmasına yön veren en önemli unsur olmuştur. Tarihin farklı dönemlerinde çok sayıda insanın ölümüne sebep olan kolera ve veba gibi salgın hastalıklara karşı başlangıçta basit yöntemlerle mücadele verilmişti. Fakat XIX. yüzyılda bu mücadelenin modern bir şekle bürünmeye başlamasıyla karantina teşkilatının temelleri atılmıştır. Özellikle kolera'nın neden olduğu endişe devletleri bu amansız düşmana karşı işbirliği yapmaya itmiş ve sağlık teşkilatının kuruluşunu hızlandırmıştır.¹⁷ Osmanlı Devleti, kolera salgının yayılmasını engellemek için pek çok tedbirin yanı sıra koruyucu bir takım sağlık uygulamalarını da gerçekleştirmişti. Öncelikle vilayetlerin altyapı eksiklikleri giderilmeye çalışılarak sağlık kuruluşları ve uygulamalarına önem verilmişti. Bulaşıcı ve salgın hastalıklara karşı ülkeyi korumak amacıyla 1838'de *Meclis-i Tahaffuz*, sağlık personeli ihtiyacını karşılamak için 1869'da *Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye* ve 1881'de de ülkedeki sağlık sorunlarına dair daha genel yetkileri bünyesinde barındıracak olan *Meclis-i Sıhhiye-i Umumiye* kurulmuştu.¹⁸ *Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye* komisyonun temel kuruluş gayesi, kamu sağlığı sorunlarının tespit edilip müzakere edilmesi idi. Osmanlı'da kamu sağlığı düzenlemeleri bu kuruluş ile kurumsallaşmıştı. Komisyon serbest çalışan eczacı ve hekimleri teftiş eder ve bunların sebep olduğu ölüm vakalarında mahkeme görevi görerek davayı bilimsel hükme bağlardı. Bulaşıcı ve salgın hastalıkları önlemek, Gureba hastanelerine nezaret etmek, salgın durumunda alınacak tedbirleri belirlemek için talimatnameler hazırlamak, vilayetlere tayinleri yapılan hekimlerin görev ve sorumluluklarını talimatnamelerle belirlemek, gerek görülmesi halinde vilayetlere teftiş memurların tayin edilmesine olanak sağlamak, vilayetlere sıhhiye meclisleri ya da cemiyetleri kuruldukça bunların faaliyetlerini teftiş etmek de cemiyetin görev ve sorumlulukları arasında yer almaktaydı.¹⁹ *Nezaret-i Umûr-ı Sıhhiye*'ye bağlı olarak faaliyet yürüten *Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye* ve *Ecza-yı Tıbbiye Müfettiş Heyeti* ile birlikte *Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye Heyeti* birleştirilerek 1889'dan itibaren Dâhiliye nazırı başkanlığında *Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye* ve *Sıhhiye-i Umumiye* ismiyle hizmet vermeye başlamıştı. Bir nezaret şeklini alan bu kuruluş, Osmanlı'da kurumsallaşmış bulunan kamu sağlığı uygulamalarının gelişimini gösteriyordu. Bu bağlamda özellikle *Meclis-i Sıhhiye-i Umumiye*, doğrudan doğruya kamu sağlığı ile ilişkiliydi. Bu meclisin,

¹⁷ Necati Çavdar-Erol Karcı, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanmasına Dair Bibliyografik Bir Deneme", *Turkish-Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, 9/4 Spring, Ankara 2014, s. 258.

¹⁸ M. Ardıç, a.g.m., s. 306.

¹⁹ Nuran Yıldırım, *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul 2010, s. 33.

vilayetlerin sağlık durumları hakkında tahkikat yapmak, bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkması halinde müzakereler yoluyla alınacak tıbbi tedbirleri belirtmek ve bu tedbirlerin yerine getirilip getirilmediğini denetlemek gibi görevleri vardı. Bu görevleri yerine getirmek için hem İstanbul'da hem de taşrada bu meclise karşı sorumlu olarak görev icra eden hıfzıssıhha müfettişleri bulunuyordu.²⁰ *Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye'nin* kurulmasından sonra kolera salgınları sırasında vilayetlerde mahalli sıhhiye meclisleri (*Meclis-i Sıhhiye-i Mahalliye*) oluşturulmasına yönelik girişimler başlatılmıştı. Vilayet merkezlerinde yer alan bu meclisler bir tür kolera komisyonu olarak görev icra etmekteydiler. Meclisin başkanı vali ve ikinci başkanı ise vilayet sıhhiye müfettişi olmakla birlikte meclisin üyeleri mahalli sıhhiye heyeti üyeleri olarak görev yapan hekimlerdi. Bu heyet, belediye/hükümet veya askeri ile mülki hastanelerde görev yapan hekimlerden oluşturuluyordu. Bu meclis/komisyon kolera salgınları karşısında teşkil edilen yerel kriz yönetim merkezi görevi görüyordu. Vilayet yönetiminin salgın karşısında başvurması gereken tedbirleri belirlemek ve hastalığın diğer vilayetlere de bulaşmasını engellemek komisyonun başlıca görevleriydi.²¹ 7 Temmuz 1870'de "*Tababet-i Belediye'nin İcrasına Dair Nizamname*"nin yürürlüğe girmesiyle Osmanlı Devleti'nde belediyeler halka sağlık hizmeti sunmaya başlamıştır. Bu nizamname ile belediyelerin sağlık personeli tayini ve dışarıda tıp eğitimi alanlara çalışma izni verme usulleri belirtilmiştir. Yine 1870'te hazırlanan "*İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi*" de belediye meclislerinde müşavir üye olarak bir hekimin bulunmasını sağlamıştır. Genel itibari ile belediyelerin kendi bütçeleriyle sağlık müesseseleri inşa edemedikleri bilinen bir gerçektir.²² Selanik'te de bu durum açıkça görülmektedir.

1.1 Selanik'te Görülen Kolera Salgınlarına Karşı Mücadele Yöntemleri

1892'de Hamburg kolera salgını devam ederken Almanya, Fransa, Belçika, İngiltere, Hollanda, Danimarka, Macaristan, Avusturya, İran ve Rusya'da kolera salgınları yaşanıyor ve özellikle Hamburg, Paris, Bakü ve Rusya'nın liman bölgelerinde etkisi oldukça ağır seyrediyordu. 1893 Ağustos ayının ilk günlerinde Tuna kıyısında yer alan Romanya rıhtımlarında şiddetli bir kolera salgını baş gösterdi. Bu

²⁰ İsmail Yaşayanlar, "Osmanlı Devleti'nde Kamu Sağlığının Kurumsallaşmasında Koleranın Etkisi", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, (Edit. Burcu Kurt-İsmail Yaşayanlar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017, s. 9.

²¹ İ. Yaşayanlar, a.g.m., s. 19.

²² N. Çavdar-E. Karcı, a.g.m., s. 260.

limanlardan çıkıp İstanbul Boğazı'ndan geçerek Marmara'ya açılan gemilerin oluşturduğu yoğun trafik, koleranın İstanbul'a yayılma ihtimalini artırıyordu. Korkulan oldu ve Galata'daki liman bölgesinde görev yapan denizciler arasında ortaya çıkan ilk vakalardan sonra, 22 Ağustos'ta Haliç'te başlayan kolera salgını Galata, Üsküdar, Hasköy, Balat, Tahtakale, Kasımpaşa'ya yayıldı ve kısa sürede bütün İstanbul'u etkisi altına aldı.²³ 1893 yılı yaz aylarında İzmir ve İstanbul başta olmak üzere birkaç bölgede görülmeye başlayan salgın, 1894'te daha da şiddetlenerek aylar boyunca Osmanlı topraklarını, özellikle de Anadolu'daki kasaba ve köyleri etkisi altına almıştır. 24 Ağustos 1893-26 Nisan 1894 tarihleri arasında etkisini sürdüren kolera salgınında sadece İstanbul'da askerler de dâhil olmak üzere 2.683 kişi koleraya yakalanırken, bunlardan 1.537'si vefat etmiş ve 1.146'sı ise bu hastalığı yenmişti.²⁴ 1893'te Osmanlı topraklarını etkisi altına alan kolera salgını Kuzey Ege bölgesinde de etkili olmuş ve Selanik bu salgından etkilenen şehirlerden biri olmuştu. Selanik'te, 1893 yılının Aralık ayında askeri hastanede tedavi altında bulunan askerler arasında başlayan kolera salgını daha sonraları halka da sirayet etmişti. Selanik ahalisi ve askerler arasından 50 civarında vaka tespit edilmiş olup bunlardan 30'u yaşamını yitirmişti.²⁵ 1893'te Selanik askeri hastanesi ve dışında ortaya çıkan kolera hastalığına karşı bir takım önlemler alınmıştı. Bu önlemler doğrultusunda 8 Nisan 1893 tarihinden itibaren Selanik'ten çıkan gemiler Klazomen²⁶ ve Beyrut tahaffuzhanelerinin²⁷ birinde 10 gün ve Selanik'e gelecek olan gemilerin ise Kavak tahaffuzhanesinde 5 gün karantina altında tutulması Sıhhiye

²³ Nuran Yıldırım-Hakan Ertin, "1893-1895 İstanbul Kolera Salgınında Avrupalı Uzmanlar ve Osmanlı Devleti'nde Sağlık Modernizasyonuna Katkıları", *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, C. 25, Özel Sayı 1, İstanbul 2020, s.88.

²⁴ M. Menekşe, a.g.m., s. 392.

²⁵ Mesut Ayar, "Osmanlı'nın Rumeli Topraklarında 1892-1895 Kolera Salgını", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 0/17, İstanbul 2014, s. 27.

²⁶ Klazomen Tahaffuzhanesi, Urla'da yer alan "Karantina Adası" (Karantina Adası, adını Fransızların 1865'te yaptığı karantina tesislerinden almıştır) üzerinde bulunmaktadır. Adada kolera, veba ve humma gibi bulaşıcı hastalıkların yayılmasının engellenmesi ve gemilerin/yolcuların temizlenmesi için bir karantina tesisi kurulmuş olup 1950 yılına kadar işlevini devam ettirmiştir. Günümüzde adada Sağlık Bakanlığı Dinlenme Tesisleri ve Urla Devlet Hastanesi bulunmaktadır. Bkz: Oya Dağlar Macar, *Balkan Savaşları'nda Salgın Hastalıklar ve Sağlık Hizmetleri*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 2018, s. 119.

²⁷ Tahaffuzhane, bir şehir ve bölgeye salgın hastalığın bulaşmasını veya buradan başka yerlere yayılmasını önlemek için şehrin giriş ve çıkışlarında bölgeye giriş yapacak olanların sağlık durumlarının belirli bir süre gözetim altına alındığı ve yapılan muayenelerle hastalığa yakalanma ihtimali olanların alıkonulup tedavi edilmeye çalışıldığı yerlerdir. Osmanlı'da ilk yerleşik tahaffuzhane 1839'da Meclis-i Tahaffuz emrine verilen Kuleli Kışlası'nda faaliyete başlamış ve ardından 1843'te Kartal ile 1844'ten itibaren Anadolu Kavağı tahaffuzhaneleri kurulmuştur. Bkz: Şule Osmanağaoğlu- Berfin Melikoğlu, "Tahaffuzhane ve Gümrük Veteriner Müdürlüklerinin Yapılandırılmasına İlişkin Tarihsel Değerlendirme", *Türk Veteriner Hekimleri Birliği Dergisi*, 1/2, Ankara 2011, s. 81.

Nezareti tarafından bildirilmişti.²⁸ Selanik'te koleranın çıkış yerlerinden olan askeri hastanesinin kordon altında tutulmasının²⁹ yanı sıra şehir dışında da bir hastane tesisiyle koleraya yakalananların askeri hastane haricinde oraya nakli kararı alınmıştı. Bununla birlikte kolera görülen mahallerin kordon altında bulundurulması, bu mahaller hakkında sağlık tedbirlerin bütünüyle uygulanmasına devam edilmesi, tren istasyonlarında birer doktor bulundurularak şüpheli görülen yolcuların muayeneden geçirilmesi, yolcular arasında bu hastalığın tespiti halinde yolcuların trenlere bindirilmemesi, Selanik'ten başka vilayetlere gideceklerin on gün karantinada tutulmadıkça salıverilmemesi ve Siroz gibi Selanik'e bağlı olan büyük yerleşim yerlerinin de vilayetteki hastalığa karşı kendilerini muhafaza etmeleri gerektiğine yönelik kararlar alınmıştı.³⁰ Selanik'te kolera varlığından dolayı Üsküp ile Atina hattında iki tahaffuzhane inşası ve icap eden bazı eşyaların Yenice tahaffuzhanesinden alınması karşılığında mal hazinesinden 50.000 kuruş harcanmasına yönelik Selanik'ten Hükümet'e 15 Kasım 1893'te bir telgraf çekilmişti. Bununla birlikte Selanik vilayetince alınacak tedbirler için 5.000 lira kadar bir masraf ve Selanik'teki koleradan dolayı yapılacak tahaffuzhanelerin inşası için masrafların çok fazla olacağı gerekçesiyle gereğinin yapılması hakkında ifadeler içeren bir telgraf daha 14 Aralık 1893'te Selanik'ten İstanbul'a iletilmişti.³¹ Selanik askeri hastanesi kordon altında olduğu için askeri hastaneye şube olmak üzere kışlanın bir kısmının belediyece tamiratının yapılması ve civarındaki dört evin de kiralanarak şehir dışındaki hastalar için memleketin iki başında hastaneler tesis edilmesi ve tren yolcularının tıbbi muayeneden geçirilmesi talepleri aynı tarihte Selanik valisi tarafından İstanbul'a iletilen taleplerden olmuştu. Hastaneler tesisi, belediye çalışanlarının sayısını artırma, kordon altında bulunan mahallerdeki fukaranın aşuları ve daha başka sağlık tedbirlerinin alınması bir hayli masraflıydı ve bu masrafın tamamını karşılamaya belediye bütçesi müsait değildi. Selanik'te yoksul Musevi han, havra ve hanelerinin bulunduğu bölgeler öteden beri kalabalık olduğu gibi hastalık münasebetiyle bu izdiham bir kat daha artmıştı. Rusya'dan gelen yardımlar ile aşılana Musevi muhacirlerin de hali perişan ve sefalet içinde olup hastalık en çok oralarda hüküm sürmeye başlamıştı. Selanik içinde yoksul kimselerin barınması için haneler bulunmadığından şehir dışında barakalar inşa edilerek buralara izdihamlı mahallerdeki fukaranın bir miktarı dağıtılmaz

²⁸ BOA. A. }MKT.MHM, 563/1.

²⁹ Bir bölgenin kordon altına alınması, o bölgeye giriş ve çıkışların denetim altına alınması anlamına gelmektedir.

³⁰ BOA. A. }MKT.MHM, 563/1.

³¹ BOA. A. }MKT.MHM, 563/1.

ise hastalığın yayılmasının önüne geçmek oldukça zor olacaktı. Bu sebeple belediyeye aktarılacak paranın bir kısmıyla barakalar inşası için 5.000 lira kadar bir yardıma ihtiyaç duyulmuştu. Vilayet gelirlerinin bu miktarı karşılayamayacağından bahisle merkezi hükümetten para yardımında bulunulması Selanik yetkililerinden İstanbul'a iletilen talepler arasında yer almıştı.³² Selanik'te ortaya çıkan kolera hastalığına karşı komşu vilayetlerin de birtakım önlemler almaları mecburi bir hal almıştı. Bu bağlamda Kosova'ya bağlı Üsküp ve Köprülü idaresindeki Zilnikova istasyonunda ve hudut olmaları münasebetiyle İştib ve Radovişte kazalarına Selanik'ten gidecek yolcular için yalnız İştib cihetinde tahaffuzhaneler teşkil edilmesi kararlaştırılmıştı. Diğer iki tahaffuzhane için şimdilik askeri personelden iki doktor tayin ettirilip Zilnikova karantinası için lüzum görünen 50 kadar çadır tedarik edilmesi kararı alınmıştı. Bununla birlikte tahtadan baraklar inşası için şimdilik 50.000 kuruşluk bir para yardımına ihtiyaç duyulduğu Kosova valisi tarafından İstanbul'a 14 Aralık 1893 tarihli bir telgrafla bildirilmişti.³³ 1893'te Selanik'te ortaya çıkan kolera salgınının vilayet dışına yayılmasını önlemek için şehrin mevcut jandarma ve polisi vasıtasıyla muhafaza altına alınması ve tespit edilen üç mevkide tahaffuzhaneler tesisine ayrılan kordonun muhafazası için üç yüz askerin tayini kararlaştırılmıştı. Tahaffuzhanelerin teçhizi gibi salgın tedbirleri için şimdilik mal sandığından 2.500 lira harcanması Selanik'ten onay görmüştü.³⁴ Bu tarihlerde Selanik'te ortaya çıkan kolera hastalığı ile mücadelede üstün gayret sergileyenler olmuştu. Selanik'te zuhur edip yayılma imkânı bulan hastalık esnasında şehrin temizlik, düzeni, kordon teşkili ve tahaffuzhaneler tesisi gibi hastalıkla mücadelede üstün gayretler sergileyenler çeşitli nişan ve madalyalarla ödüllendirilmişlerdi.³⁵

Komisyon Heyeti	
Defterdar Mehmet Efendi	İkinci Rütbeden Nişan-ı Âli Osman
Vali Muavini Şükrü Paşa	İkinci Rütbeden Nişan-ı Âli Osman
Daire-i Belediye Reisi Hamdi Efendi	İkinci Rütbeden Nişan-ı Âli Osman

³² BOA. A. }MKT.MHM, 563/1.

³³ BOA. A. }MKT.MHM, 563/1.

³⁴ BOA. İ.HUS, 19/27.

³⁵ BOA. İ.TAL, 53/17.

Jandarma Kumandanı Abdullah Bey	Üçüncü Rütbeden Nişan-ı Âli Osman
Meclis-i İrade Azasından Osman Ali	Üçüncü Rütbeden Nişan-ı Âli Osman
Polis Ser Komiseri Musa Bey	Üçüncü Rütbeden Nişan-ı Âli Osman
Karantina Tabibi Dober Mayer Efendi	Üçüncü Rütbeden Nişan-ı Âli Osman
Komasyon Katibi Hamdi Efendi	Üçüncü Rütbeye Terfi
Belediye Azasından İbrahim Efendi	Dördüncü Rütbeden Nişan-ı Âli Osman
Belediye Azasından Hacı Mustafa Bey	Dördüncü Rütbe
Belediye Azasından Kazaz Efendi	Dördüncü Rütbe
Belediye Tabibi Boğoz ve Alber Efendiler	Dördüncü Rütbe
Belediye Baş Kâtibi Hafız Mustafa Efendi	Dördüncü Rütbeden Mecidî Nişan-ı Zîşanı

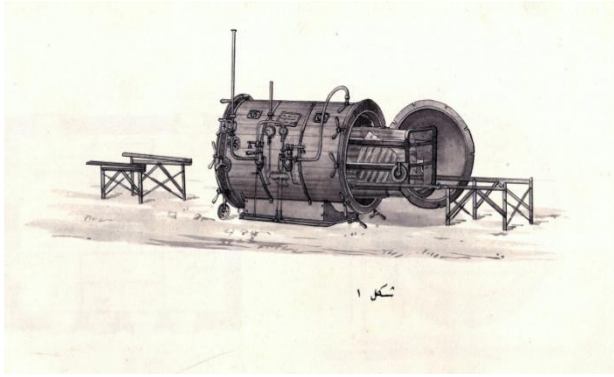
Tablo 1: 1893'te Selanik'te Ortaya Çıkan Kolera Salgınına Karşı Büyük Hizmetleri Görülen Kişilerin Taltifleri³⁶

1886'da kolera hastalığının Bükreş'e doğru yayıldığı haberleri alınınca Edirne'den Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir telgrafla Edirne, Selanik ve Kosova sınır hatlarının gardiyanlar aracılığıyla kordon altına alınarak riskli mahallere karantina uygulaması gerektiği ifade edilmişti. Bunun üzerine Sıhhiye Nezareti tarafından askerlerin sadece Edirne, Selanik ve Kosova hudutlarını korumakla mükellef olduğunu, hastalığın Osmanlı topraklarına sirayetini önlemek için sağlık yetkililerinin kordon altına alma da dâhil gerekli önlemleri alması gerektiği belirtilmişti.³⁷ 1903'te İzmir ve Beyrut ile birlikte Selanik'te difteri ve tifo gibi bulaşıcı hastalıkları ile birlikte kolera salgını tehlikesinin de ortaya çıktığı görülmektedir. Başta kolera salgını olmak üzere bu tür hastalıkları bertaraf etmek ve vilayetin genel sağlık yapısını iyileştirmek için

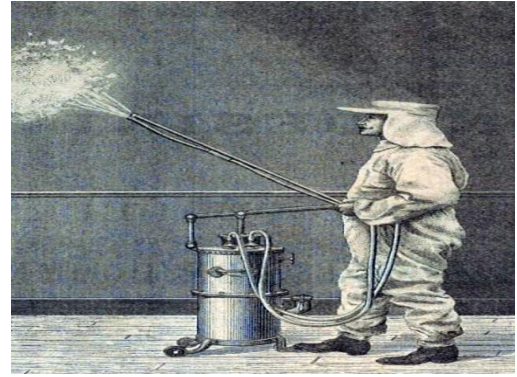
³⁶ BOA. İ.TAL, 53/17.

³⁷ BOA. MV, 13/14.

Paris'teki Döhez adlı bir fabrikadan etüv³⁸ ve pülverizatör³⁹ makinelerinin ithal edilmesi uygun görülmüş ve masrafının ise belediye bütçesinden karşılanarak Osmanlı Bankası üzerinden gönderilmesi kararlaştırılmıştı.⁴⁰

Şekil 1: Etüv Makinesi Görseli⁴¹

Şekil 2: Pülverizatör Görseli⁴²

1893'te yaşanan kolera salgınları sırasında “Kolera Karantinası Nizamnamesi” hazırlanmıştı. Nizamnameye göre kolera tespit edilen gemilerin veya şüphelenilen gemilerin hemen karantina altına alınması ve 10 gün boyunca karantinada kalması kararlaştırılmıştı. Kolera bulaşmış olan gemilerin yolda geçirmiş olduğu zamana göre karantinada kalacağı süreleri belirlenmişti. Buna göre şüpheli bir gemi 11 gün yolda ise 9 gün, 12 gün yolda ise 8 gün, 13 gün yolda ise 7 gün,, 19 günden daha fazla yolda ise 1 gün karantinada kalması gibi bir düzenleme kararlaştırılmıştı.⁴³Selanik, bir liman kenti ve ticaret merkezi olmasından dolayı dünyanın birçok bölgesinden yük ve yolcu gemilerinin sıkça uğradığı bir vilayetti. Gemilerin hastalığı bir yerden başka bir yere taşımaya çok müsait oldukları bilinmektedir. Kolera hastalığı yaygın yerlerden kente gelen gemilere daima dikkat edilmesi gerekiyordu ve şüphe edildiği anda gerekli müdahalelerde bulunulmalıydı. Vilayet yetkililerinin bu konuda hassas davrandıkları görülüyor. 1893'te İstanbul'dan Selanik'e gitmiş olan Dolmabahçe adlı vapurun içinde yer alan biri tarafından vapurda hastalık taşıyan iki kişinin olduğu yönünde ihbarda

³⁸ Etüv, üzerindeki bakterilerin yok edilmesi amacıyla eşyaların içine konulduğu sıcak buhar makinesi.

³⁹ Pülverizatör, ilaçlama makinesi.

⁴⁰ BOA. DH.MKT, 718/11.

⁴¹ İsmail Yaşayanlar, “Sinop, Samsun ve Trabzon'da Kolera Salgınları, Karantina Teşkilatı ve Kamu Sağlığı Hizmetleri (1876-1914)”, Doktora Tezi, Bursa 2015, s. 251.

⁴² İ. Yaşayanlar, a.g.t., s. 251.

⁴³ Kolera Karantinası Hakkında Nizamname, 1311/1893, s. 2.

bulunulması sonrası yolculara çok rahatsızlık verilmesine rağmen vapur karantinaya alınmıştı. Yapılan araştırmalar sonucu hastalık ihtimalinin çok düşük olduğu anlaşılınca da sağlık meclisinin talimatıyla vapur 6 gün boyunca karantinada kalmış ve sonrasında pratikası verilmişti.⁴⁴ 1910 yılının yaz aylarında Rusya'dan Osmanlı'nın doğu ve kuzey topraklarına yayılan kolera salgını, 1 Eylül'de İstanbul'da görüldükten sonra 16 Kasım'da Selanik'te ortaya çıkmıştır.⁴⁵ 1910 yılı kolera salgını Rumeli'de özellikle de Selanik ve Edirne vilayetlerinde etkili olmaya başlamış ve 1913 yılının yaz aylarına kadar etkisini devam ettirmiştir.⁴⁶ 1910 kolera salgınında Selanik'te 48 kişi etkilenmiş olup bunlardan 21'i yaşamını yitirmiştir. Bu salgın esnasında İstanbul'da 784, Edirne'de 235 ve Manastır'da ise 9 kişi hayatını kaybetmiştir. Diğer şehirlerle kıyaslanarak elde edilen rakamlar Selanik'in 1910 kolera salgınında iyi bir sınav verdiğini ortaya çıkarmaktadır. Özellikle de kendisi bir ittihatçı olan ve Selanik'te sıhhiye müfettişi olarak görev yapmakta olan doktor Tevfik Rüştü Bey, salgınla mücadelede önemli bir başarı kazanarak bir anlamda şehrin kahramanı olur.⁴⁷

Bu yıllarda yaşanan kolera salgınları sebebiyle yetkililerce bazı önlemlerin alındığı görülmektedir. 1910 yılı Eylül ayında İskenderiye limanından *Rajinya Margarita* adlı bir İtalyan vapuru Port Said limanına gelmiş, hastalık taşıma tehlikesine karşı vapura gerekli sağlık kontrolleri ile karantina uygulaması yapılmadan sandalcılar tarafında yolcuları karaya çıkarılmıştı. Bu durum yetkilileri telaşlandırmış ve Beyrut karantinahanesinden yetkili biri tarafından hadise bir telgrafla Osmanlı Dâhiliye Nezaretine bildirilmişti. Telgrafta, bu vapurun Selanik dâhil Osmanlı kıyı kentlerine uğraması durumunda hastalık taşıma tehlikesine karşı karantina sürecinden geçirilmeden kimsenin yaklaşmasına izin verilmemesi ve bu karara muhalefet edenler olursa haklarında gerekli işlemlerin yapılması talebi yer almaktaydı.⁴⁸

Kolera salgını 1911 yılında da Selanik'te büyük bir salgın olarak ortaya çıkmış ve sadece Eylül ayında çoğunluğu Yahudilerden olmak üzere en az 60 kişi bu salgından etkilenmiş olup bunlardan çoğu hayatını kaybetmişti.⁴⁹ 1911 kolera salgını Selanik'te büyük bir panik havası meydana getirmişti. Salgının hüküm sürdüğü Selanik'te adeta

⁴⁴ BOA. A. İMKT.MHM, 561/9.

⁴⁵ İ. Arda Odabaşı, "Selanik 1910-1911: Kolera Salgınları, Kahraman Bir Doktor, Yahudi İşçilerin İsyanı ve Serseri Gazeteciler", *Toplumsal Tarih*, 296, 2018, s.56.

⁴⁶ M. Ayar, a.g.m., s.27.

⁴⁷ İ. A. Odabaşı, a.g.m., s. 56.

⁴⁸ BOA. DH.MUI, 117/25.

⁴⁹ Rumeli Gazetesi, 29 Ağustos 1327 / 11 Eylül 1911, s. 2-3

bir seferberlik başlatılmış olup sağlık heyetleri tarafından verilen kararlara uymayanlar ve muhalefet edenler bulunmaktaydı. Bunların Ceza Kanunu'nun 99. Maddesinin 3. Zeyli gereğince cezalandırılması öngörülmüştü.⁵⁰ Hastalık vakalarının yaşandığı bir bölgeye yapılan asker sevkleri hastalığın daha da yayılmasına zemin hazırlayabilir. Bu amaçla asker sevkleri olabildiğince titiz bir plan ve güvenlik çerçevesinde yapılmalıdır. Sevkleri yapılan askerlerin buldukları mahallerde kolera olduğu tıbbi olarak kanıtlandığı takdirde askerler için her türlü sağlık tedbirleri almak gerektiği Harbiye Nezareti tarafından tüm birliklere bir telgrafla bildirilmişti. 1910'da Selanik'te kolera hastalığı yaygın olarak yaşanmaktaydı ve o yıl İstanbul'dan trenle Selanik'e asker sevk edilmesi planlanmıştı. Fakat Selanik'te kolera hastalığının korkutucu seviyede olması sebebiyle sağlık müfettişliği tarafından bu asker sevkياتının hastalık vakalarının görülmediği bölgelerden gerçekleştirilmesi kararı verilmişti.⁵¹ Nihayet 1910 yılının son aylarında hastalığın yaşandığı bölgelerden sevk edilen askerlerden Selanik'e koleranın taşındığı anlaşılmıştı. Bu durum üzerine asker sevkinin durdurulması ya da asker gönderilmesi gerekli olan yerler için askerlerin karantina altına alınması ve sağlık tedbirlerinin artırılması kararlaştırılmıştı. Nitekim Siroz Belediye Başkanlığı'ndan Selanik'ten Siroz'a asker sevkinin yapılmaması gerektiği bildirilmişti. Bunun üzerine alınan karara göre koleranın devam etmesi halinde asker nakli icap ederse Siroz ve nakil güzergahlarının güvenliği için sağlık idarelerince askerlerin karantina altında tutulması, eşyalarının dezenfekte edilmesi veya sevk ertelenmesi lazım geleceği askeri yetkililerce bildirilmişti. Hastalığın askerle taşınması bu hususta dikkatli ve özenli davranılmadığını açığa çıkarmıştı.⁵² Selanik'te zuhur eden kolera hastalığının başka bölgeden sevk edilen askerler tarafından taşındığı ortaya çıkması üzerine hastalığın bertaraf edilmesi ve kontrol altına alınması için yeterli miktarda para gönderilmesi talebi Selanik Belediye Başkanı tarafından yetkililere bildirilmişti.⁵³ Selanik'te kolera hastalığı ile mücadelede yoğun gayretler sarf edildiği görülmektedir. Bu mücadelelere yeterli seviyede ekipman, eğitilmiş insan kaynağı ve maddi yönden destek sağlanması hastalığın bertaraf edilmesi adına oldukça önemliydi ve Selanik'te kolera ile mücadelede bu yönde bazı eksiklikler yaşandığı görülmektedir. 1911'de Selanik'te kolera ile tıbbi olarak mücadele etmek için memur yetersizliği ve para azlığı yaşandığı Selanik Belediye Başkanı tarafında İstanbul'da bulunan Selanik Valisi'ne çekilen

⁵⁰ BOA. DH.İD, 87/46.

⁵¹ BOA. DH.İD, 7/17.

⁵² BOA. BEO, 3834/287500.

⁵³ BOA. DH.İD, 50/22.

telgrafta anlaşılmaktadır. Çekilen bu telgraf neticesinde hızlı bir şekilde bu eksikliklerin zaman kaybettirilmeden karşılanması talimatı verilmişti.⁵⁴

Selanik sınırları içerisinde yaşanan kolera hastalığı sebebiyle ticari yaşama yönelik olarak da bazı tedbirler alındığı görülmektedir. 1911 yılında Selanik'te görülen kolera hastalığının başka yerlere yayılma tehlikesine karşı vilayetten Bulgaristan'a üzüm ihraç edilmesi yasaklanmıştı.⁵⁵ Selanik limanlarını kullanan gemi ve vapurlara yönelik kolera hastalığı sebebiyle gerekli sağlık tedbirleri alındığı gibi vilayetin en önemli ticaret araçlarından olan trenlerde de gerekli tedbirler alınmaktaydı. 1911'de Selanik'ten sağlık müfettişi ile dezenfekte memuru tren vagonları ve araçlarını kaynar suyla yıkayıp dezenfekte etmek amacıyla Manastır'a gönderilmişti.⁵⁶ Selanik, Makedonya bölgesinde Rum, Bulgar ve Sırp çetelerinin faaliyetleri sebebiyle muhacirlerin akın ettiği merkezlerden biriydi. Vilayette bulunan muhacirler olası bir salgın hastalığı başka yerlere yayma ihtimalini güçlendiriyordu. Nitekim, 31 Mart 1912'de Selanik'te bulunan 40.000 kadar muhacir arasında çeşitli bulaşıcı hastalıklar tespit edilmesiyle muhacirlerin başka yerlere sevki sağlanmış ve bu nakil için muhacir bütçesinden 5.000 Lira kaynak sağlanmıştı.⁵⁷ 8 Ekim 1912'de Balkan Savaşı başlaması sonrası 8 Kasım 1912'de Selanik'in Yunanlılara teslimi, şehrin Müslüman halkı için yeni bir göçün başlangıcı olmuştur. Selanik Müslümanları limanlara akın ederek yaşamak için bir umut olarak gördükleri Anadolu'ya gitmek için izdiham oluşturdular. Bununla birlikte Osmanlı ordularının yenilgilerini takiben düzenli ordu birlikleri ile Yunan ve Bulgar çeteleri tehlikesi sebebiyle Makedonya'nın çeşitli bölgelerinden kaçan Müslümanlar da Selanik'e akın ediyorlardı, çünkü Selanik, sığınmacılar için önemli bir toplanma alanıydı. Selanik limanlarında toplanan göçmenler buradan vapurlara bindirilerek İzmir, İstanbul ve Antalya'ya gönderiliyorlardı. 3 Aralık 1912'de Selanik'te muhacir sayısı 40.000 seviyelerine ulaşmıştı ve şehirde her geçen gün artan ve sorunları beraberinde getiren bir kalabalık hâkimdi. Muhacirlerin birçoğu barınacak bir yer bulamadıkları için sokaklarda yatıp kalkıyor ve açlıktan kırılıyordu. Muhacirlerin yüz yüze kaldıkları sefalet, kısa bir süre sonra salgın hastalıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Balkan Savaşlarının son bulunduğu güne kadar göçmenlerin Selanik'e yığılması ve buradan Anadolu sahil kentlerine nakilleri kesintisiz devam etti. Her ne kadar kesin

⁵⁴ BOA. DH.İD, 50/4.

⁵⁵ BOA. HR.SFR.04, 682/76.

⁵⁶ BOA. DH.İD, 50/35.

⁵⁷ BOA. MV, 171/68.

istatistikler sunulmamış olsa da 1912 yılında Selanik’te en az 100.000 göçmen olduğu iddia edilmekteydi.⁵⁸ Selanik’teki durumu soruşturmak üzere Amerikalılar tarafından kurulan Carnegie Komisyonu, İkinci Balkan Savaşı esnasında Selanik’e vardığında, yalnızca ikinci savaş süresi boyunca bu şehre göç eden Müslümanların sayısının 135.000 civarında olduğunu ve göçmen grupların gelmeye devam ettiğini belirlemiştir.⁵⁹ Bu durum salgın hastalıkların muhacirler vasıtasıyla hızlı bir şekilde yayılmasına olanak sağlayabileceğinden yetkililerin Selanik’ten Osmanlı’nın diğer kentlerine göç eden muhacirler arasında hastalık tespiti sonrası bazı tedbirler aldığı görülmüyor. 1913 yılının Ağustos ayında Selanik’ten göç eden bir muhacire İzmir ve İstanbul’da ortaya çıkan kolera hastalığı bulaşmıştı. Vaziyet üzerine bu şehirlere yeni muhacirlerin gelmesinin engellenmesi kararı alınmakla birlikte şehirlerde bulunan muhacirlerin şehir dışına çıkarılarak çadırlarda veya küçük ve güvenli kasabalarda barındırılması sonrası sağlık ekipleri tarafından yardım edilmesi kararı alınmıştı.⁶⁰ Balkan Savaşları sonucu Rumeli topraklarında ortaya çıkan büyük kütle göçleri, Osmanlı Hükümeti’ni bu konuda bazı düzenlemeler yapmaya zorlamıştır. Göçmenlerle ilgili bütün işler Dâhiliye Nezareti’nin sorumluluğuna bırakılmıştı. Dâhiliye Nezareti, bu konudaki işleri planlı bir şekilde tatbik edebilmek için 13 Mayıs 1913’te “İskân-ı Muhacirîn Nizamnâmesi”ni yürürlüğe sokmuş ve bu kanun dahilinde bazı düzenlemeler yapmıştır. Buna göre muhacirlerin iskân sorunlarıyla ilgilenmesi için İstanbul’da “Muhacirîn Müdüriyeti”, taşralarda ise “Muhacirîn Komisyonları” kurulmuştur.⁶¹

2. Selanik’te Veba Salgını ve Bu Salgına Karşı Alınan Tedbirler

Veba, *yersinia pestis* veya *pasteurella Pestis* adlı bir mikroorganizmanın neden olduğu ateşli ve bulaşıcı bir hastalıktır. Eski zamanlarda veba anlamına gelen Arapça *taun* kelimesi hıyarcıklı veba türü için, veba tabiri ise içeriği tam olarak bilinmeyen tüm salgın hastalıkları ifade etmek üzere kullanılmaktaydı. Üç çeşit veba hastalığı sınıflandırılmış bulunmaktadır: Hıyarcıklı, akciğer ve septisemi. Bu üç çeşit veba türü içinde en hafifi hıyarcıklı olarak bilinen veba türüdür.⁶² İlk kez 1894’te Alexandre Yersin tarafından bulunan ve *yersinita pestis* olarak isimlendirilen veba, fare ve diğer

⁵⁸ O. D. Macar, *a.g.e.*, s. 196-198.

⁵⁹ Justin McCarthy, *Dead and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims 1821-1922*, Darwin Press, New Jersey 1995, s. 160.

⁶⁰ BOA. DH.İD, 165/23.

⁶¹ O. D. Macar, *a.g.e.*, s. 104.

⁶² Nalan Turna, “İstanbul’un Veba İle İmtihani: 1811-1812 Veba Salgını Bağlamında Toplum ve Ekonomi”, *Studies of The Ottoman Domain*, 1/1, Samsun 2011, s. 3.

bazı kemirici hayvanlar üzerinde bulunan pirelerden insanlara geçen ateşli bir hastalıktır. Pireler üzerinde bulunduğu yeni canlıların kanını emerek veba mikrobunu bulaştırır ve özellikle vebadan hayatını kaybedenlerin yıkanması hastalığın bulaşması ve yayılmasında önemli bir etkidir. Bu hastalık nüfusun kalabalık olduğu coğrafyalarda daha çok görülür. Veba salgını daha çok yaz aylarında yayılma olanağı bulurken kış aylarında ise sınırlı bir şekilde yayılır.⁶³ İlk büyük veba salgını 542 yılında ortaya çıkmış ve bu salgın Akdeniz yöresinden Kuzey Afrika, Mısır, Suriye ve Anadolu'dan sonra Avrupa'ya ulaşmıştı.⁶⁴ Tarih boyunca büyük küçük birçok veba salgını meydana gelirken tıp tarihi literatürüne kati derecede kaydedilmiş üç kıtalararası salgın (pandemi) yer almaktadır. VI. yüzyılda yaşanan Jüstinyen Salgını, XIV. yüzyıldaki Kara Ölüm ve 1860'larda ortaya çıkıp 1890'larda şiddetini artıran ve 1960'lara kadar etkisini sürdüren üçüncü veba salgını yeryüzünü kasıp kavuran en önemli salgınlardır. Bunlardan başka sınırlı etkide ya da çok şiddetli sayısız veba salgını kayıtlara geçmiştir. Avrupa'da Kara Ölüm'ün etkilerinin XVII. yüzyıla kadar devam ettiği öne sürülmektedir.⁶⁵ Jüstinyen vebası 541'de İskenderiye'de ortaya çıktı ve ardından 542'de tahıl taşıyan gemiler vasıtasıyla İstanbul'a ulaştı. Mısır'da başlayan salgın özellikle Akdeniz kıyı coğrafyalarında etkili oldu. Kuzey Afrika'dan Suriye ve Filistin bölgelerine yayıldıktan sonra İstanbul'da, İtalya'da ve Galya ile Germania'da yaygınlık kazanarak 767 yılına kadar etkilerini sürdürdü. Salgının genel itibariyle toplamda 100 milyon insanın hayatını kaybetmesine neden olduğu ileri sürülmektedir. İstanbul'da veba salgınından dolayı meydana gelen ölümlerin yaklaşık olarak 10.000 kişiyi kapsadığı tahmin edilmektedir.⁶⁶ 1315-1322 yıllarında yaşanan büyük kıtlığın etkileri henüz kaybolmaya yüz tutmuşken Avrupa halkı kendilerini veba salgını felaketinin ortasında bulmuştu. Aslında veba daha önceki dönemlerde de bu kıtada kendini göstermiş bir hastalıktı, ancak 1348'de tekrar baş gösteren salgın neredeyse Avrupa nüfusunun üçte birini yok etmesi açısından belki de tüm veba salgınları arasında en şiddetli olanıdır.⁶⁷ Papa IV. Clement'in tahminlerine göre 1348-1351 yılları arasında 23.840.000 insan veba salgını sebebiyle yaşamlarını

⁶³ Adem Çalışkan, "XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Başlarında Maraş ve Kazalarında Salgın Hastalıklar ve Salgın Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler", *Uluslararası Akdeniz Sempozyumu*, Tam Metini İçinde, 2019, s. 198.

⁶⁴ Necmettin Akyay, "Türkiye'de Veba Salgınları ve Veba Hakkındaki Eski Yayınlar", *Mikrobiyoloji Bülteni*, C. 8, S. 2, 1974, s.2.

⁶⁵ Mesut Ayar-Yunus Kılıç, "Osmanlı'da Vebanın Sona Erişine Dair Bir Değerlendirme", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17(2), 2017, s. 3.

⁶⁶ N. Turna, a.g.m., s. 5.

⁶⁷ Özlem Genç, "Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını ve Ortaçağ Avrupa'sına Etkileri", *Tarih Okulu*, S: X, İzmir 2011, s. 3.

yitirmişti. Fransa'nın yarısı, İngiltere'nin ise 1/3'ü yani 1.000.000 insan vebadan hayatını kaybetmişti.⁶⁸ Avrupa kentlerindeki son büyük veba salgınları 1651'de Barselona, 1665'te Londra, 1679'da Viyana, 1703'te Amsterdam, 1720-1722 yılları arasında Marsilya ve 1770-1771 yılları arasında ise Moskova'da yaşanmıştı. Bu dönemde yaşanan salgınlarla mücadele yöntemleri özellikle uygulanan kordon, karantina ve dezenfeksiyon tedbirleri şeklinde olmuştu. Tedbirlerde sağlanan süreklilik ve çok daha hijyenik koşulların oluşturulmasıyla veba Avrupa topraklarından çekilmişti.⁶⁹ Osmanlı Devleti de "Kara Ölüm" başta olmak üzere kuruluşundan yıkılışına değin farklı zamanlarda birçok veba salgınıyla yüzleşmek durumunda kalmıştı. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'da veba salgını olması hasebiyle şehirden ayrılıp sefere çıktığı veya yine vebadan uzak durmak için Balkanlarda ordusuyla bir kentten başka bir kentte geçtiği görülmektedir.⁷⁰ 1898 tarihli yabancı bir kaynakta 1751'de veba salgınının İstanbul'da 150.000 can aldığı ifade edilmektedir.⁷¹ Veba salgını, 1665-1677 yılları arasında İngiltere'de çok sayıda can aldıktan sonra Avrupa'da uygulanan bir dizi hijyen reformları ve sağlık tedbirlerinden sonra yavaş yavaş etkisini yitirmeye başlamış, ancak 1840'lı yılların sonuna kadar İstanbul'da varlığını devam ettirmiştir.⁷² Kara Ölüm'den sonra da veba ile yüzleşmeye devam eden Osmanlı, XVIII. yüzyılda özellikle Avrupalı devletler ve konsolosların baskı ve teşvikleriyle bazı önlemler almaya çalışmışsa da bu hem bilinçli bir tercih olmamış hem de önlemler belli bir düzeyde yetersiz kalmıştı. Daha etkili ve organize tedbirlerin alınmaya başladığı 1840'lardan sonra salgınların sayısı ve şiddeti kademe kademe azalmıştı.⁷³

Selanik, Balkan Yarımadası'ndaki en önemli veba odaklarının başında gelmekteydi. Selanik ve çevresinde 1568 ve 1572 yıllarında veba salgını meydana geldiği bilinmektedir. 1579 yılına gelindiğinde Selanik'te veba salgınına yine rastlanmaktadır. 1660'ta Selanik ve Üsküp sancaklarında ve 1696'da ise Selanik sancağına bağlı Vodina kazasında veba salgını yaşandığı arşiv kaynaklarından anlaşılmaktadır.⁷⁴ Selanik'te 1714'te hafif, 1728'de orta, 1719'da ağır ve 1713'te ise

⁶⁸ N. Turna, a.g.m., s.6.

⁶⁹ M. Ayar-Y. Kılıç, a.g.m., s.3.

⁷⁰ M. Ayar-Y. Kılıç, a.g.m., s.4.

⁷¹ B. L. Dhingra, *Plague*, Lahore: Printed at the Mufid-I-Am Press, England 1898, s.2.

⁷² W.G. King, *Plague Inspector*, Englend:Madras:Addison, 1899, s.1.

⁷³ M. Ayar-Y. Kılıç, a.g.m., s.4.

⁷⁴ Orhan Kılıç, "16-18. Yüzyıllarda Balkan Şehirlerinde Yaşanan Veba Salgınları ve Sosyo-Ekonomik Etkileri", *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri*, C.III, Ankara 2017, s. 1229.

çok ağır veba salgınları yaşanmıştı.⁷⁵ 1719'daki ağır veba salgınında iki ayda yaklaşık olarak 2.500 kişinin, 1713'teki çok ağır salgında ise vilayet ileri gelenlerinin verdiği rakamlara göre 8.000 kişinin yaşamını yitirdiği ileri sürülmektedir.⁷⁶ Selanik'te 1814 yılında 15 bin kişi vebadan yaşamını yitirdi. İstanbul'u ve aynı zamanda Balkanları kırıp geçiren 1837-1838 veba salgının sadece Selanik'teki bilançosu 6 bin ölü olmuştur.⁷⁷ Selanik'te XVIII. yüzyılda 51 yıllık bir zaman zarfında 32 yıl hafif, 8 yıl orta, 7 yıl ağır ve 4 yıl çok ağır veba salgınları hüküm sürmüştü. Selanik'te ortaya çıkan veba salgınlarının diğer bölgedekilere benzer bir şekilde Mart ayında başladığı, Haziran ve Temmuz aylarında üst seviyeye ulaştığı ve Kasım-Aralık aylarında ise etkisini yitirdiği söylenebilir.⁷⁸

Yıl	Nüfus	Kayıp	Ölümlerin Nüfusa Oranı %
1713	60.000	8.000	12-14
1724	60.000	3.000-4.000	5-6
1762	60.000	10.000-12.000	16-20
1781	80.000	14.000-16.000	17-20

Tablo 2: Selanik'te 18. yüzyıldaki Veba Kayıplarının Nüfusa Oranı⁷⁹

Selanik'te önceki yıllarda yayılan veba salgınının verdiği tahribattan dersler çıkaran yetkililer XIX. yüzyılın son çeyreğinde dış dünyada ortaya çıkan veba salgınlarına karşı vilayette sıkı tedbirler uyguladığı görülüyor. 1887'de Bulgaristan'da veba hastalığının zuhur ettiği ihbarı alınması üzerine Selanik'te hem Bulgaristan'a hem de Doğu Rumeli'ye hudut olan mahaller hemen kordon altına alınmıştı. Siroz mutasarrıfı hudut boyuna gönderilerek tehlike altındaki mahallerin muhafazası için yeterli sayıda süvari ve piyade muhafızları tayininde bulunmuş olmakla birlikte tahaffuzhane, sağlık memuru ve tıbbi malzeme gerekli olacağı talepleri yetkililerce makul görülmüştü. Doğu Rumeli ve Bulgaristan hududunda iki sınır kapısı açık bırakılarak buralarda birer karantina inşasıyla gelen yolcuların ve eşyaların beş gün

⁷⁵ Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, (çev. Serap Yılmaz), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 107.

⁷⁶ O. Kılıç, a.g.m., s. 1230.

⁷⁷ M. Anastasiadou, a.g.e., s. 77.

⁷⁸ O. Kılıç, a.g.m., s. 1230.

⁷⁹ O. Kılıç, a.g.m., s. 1230

karantinada beklettirilmesi uygulamasına başvurulmuştu. Gerekli tahaffuzhanelerin inşasında hiçbir kusur görülmemiş ve oldukça hassas çalışılmıştı.⁸⁰

1890'lı yıllarda Hindistan'da ortaya çıkan veba hastalığı dünyanın birçok coğrafyasını tehdit etmeye başlamıştı. Bu tehlikeyi bertaraf etme adına dünya çapında bazı tedbirler alınması lüzumu ortaya çıkmıştı. Veba tehlikesine karşı alınacak önlemleri görüşmek üzere 1897'de Venedik Uluslararası Sağlık Konferansı düzenlenmişti. Venedik'te gerçekleşen sağlık konferansına Osmanlı'yı temsilen bir sağlık heyeti de katılmıştı ve bu konferansta vebanın zuhur ettiği Hindistan'dan Basra Körfezi, Akdeniz ve Süveyş Kanalı'na doğru mevkilerinde uygulanması gerekli sağlık tedbirleri açıklanmıştı. Buna göre Hindistan'dan Hac için Cidde ve Hicaz Hattı'na gideceklerin sağlık ve temizlik kontrolleri yapılmadıkça vapurlara alınmaması ve vapurlarda hacılar için bir buçuk metre aralığında erkek ve kadınlara mahsus olmak üzere tıbbi müdahale bölümleri ve doktor bulundurulması kararlaştırılmıştı. Alınan kararlar çerçevesinde sağlık hususlarına riayet etmeyen vapur kaptanlarının Osmanlı ticaret mahkemesince para cezasına çarptırılması kararları müzakere edilmişti. Acem Körfezi girişinde yer alan Hürmüz Boğazı'nda birinci derecede ve Basra'da ikinci derecede birer tahaffuzhane kurulması kararlaştırılmıştı. Bunun yanında Acem Körfezi'nden karayoluyla Kербela'ya gidecekler için karantina olmayacağı, fakat tedbir amaçlı sağlık kontrolünden geçirilme uygulaması bağlamında Necef ve Beyazıd'da mevcut olan tahaffuzhanelerin inşa ve eksikliklerin giderilmesi kararı verilmişti. Her devletin hastalık görülen yerlerden gelenleri kendi memleketlerine kabul etmemek hususunda katiyen serbest ve bağımsız olduğu vurgulanmıştı. Kamran, Ebu Ali, Ebu Sa'ad ve Sata tahaffuzhanelerinin hızlı bir şekilde yenilenmesiyle bu bölgede on gün karantina icrası ve bu karantina müddetinde gemilerde hastalığın tespiti halinde bir on gün daha karantina uygulanması kararı uygun görülmüştü. Bu tahaffuzhanelerinin hızlıca inşası ve yenilenmesi önem arz ettiğinden Padişah tarafından 100.000 lira yardım yapılması heyet tarafından alınan konferans kararlarındandı. Sağlık tedbirlerinin aynı surette Avrupa'da da icra kılınacağı gibi Don nehrinin girişindeki tahaffuzhanenin ıslah edilmesi ve karadan karantinanın icra kılınmayacağı fakat arzu eden devletlerin yolcuları nezaret altında bulundurabileceği karar kılınmıştı. Konferansın devamı sırasında Sırbistan Hükümeti heyetinin Selanik şehri ve limanının sağlık açısından ıslah

⁸⁰ BOA. Y.PRK.UM, 9/56.

edilmesi ve limana hızlı bir şekilde tedbir amaçlı bir tahaffuzhane yapılması talebi olmuş ve konferans heyetince teklif için karar verileceği esnasında Osmanlı sağlık heyeti tarafından bu durum protesto edilmişti. Heyet, Osmanlı Hükümeti'nin her noktada icra ettiği sağlık tedbirlerinin yeterli ve başka devlet temsilcilerinin kendileri adına talepte bulunmasının gereksiz olduğunu ifade etmişti. Bu protesto üzerine Sırp temsilcilerin talepleri kabul edilmemişti. Konferansta Müslümanların veba tehlikesi sebebiyle sadece o yıl Hac vazifelerini yerine getirmemeleri gerektiği yönünde teklif sunulmuştu. Fakat Müslümanların Hac vazifesi için kullandıkları Hicaz güzergâhlarında karantinalar dâhil gerekli sağlık tedbirlerin alındığı ve Müslümanların Hac ibadetinden mahrum kalmalarına Padişah'ın rıza göstermeyeceği Osmanlı heyeti tarafından dile getirilmesi üzerine uzun süren tartışmalardan sonra önerilen teklif geri çekilmişti.⁸¹

2.1 Veba Salgınının Bir Tehdit unsuru Olarak Kullanılması

Bulgar komitacıları 1903'ün bahar aylarında İstanbul, Selanik, Atina ve Berlin'de veba virüsünü bulaştırma düşüncesinde olmuşlardı. Bu veba virüs basilleri İvanov adlı bir Bulgar doktor tarafından Sofya'daki bir laboratuvarında hazırlanmıştı. Böylesi bir eylem sadece Osmanlı Devleti için büyük bir tehdit teşkil etmeyecek, aynı zamanda bütün insanlığı tehlikeye atacaktı.⁸² Bulgar komitacılarının böyle bir yola meyletmış olmaları terör faaliyetleri icra vasıtalarının artık çeşitlendirilmeye çalışıldığı anlamına gelmekteydi. Komita liderlerinden Serakof ile Kovaçof, Nikoyof, İstopçof, Stevyanof, Nakarof, Miçof, Revenço İvanof, İvan Stovyan ve Sarakinof adlı kişiler son zamanlarda Osmanlı topraklarında bir araya gelip 150.000 frank tedarik ederek yüklü miktarda dinamit ve mühimmat elde etmişlerdi. Edirne sınırları içerisinde bulunan Bulgar eşkıyalarının da dâhil olmasıyla komitacılar İstanbul, Edirne, Selanik, Üsküp, Manastır, Kavala, Dedeğaç, Kuracık, Dimetoka, Vodina, Yenice ve başka yerlerde hükümet konakları, kışlalar, askeri depoları, istasyonları, tren hattı köprülerini ve telgraf hatlarını imha etmeğe karar vermişlerdi. Çetecilerin ilk kısmı Selanikte, 6. 7. ve 8. kısmı Manastır'da ve geri kalanı Üsküp'te kalıp vebanın sirayet ve yayılmasına çalışacakları istihbaratı alınmıştı. Osmanlı güvenlik kuvvetleri tarafından uygulanan sıkı güvenlik önlemleri neticesinde darmadağın olmuş olan Bulgar çetecileri bir çıkış yakalama adına bu tür bir fesatlık peşinde olmuştu.⁸³ İngiliz gazeteleri muhabirlerine Rumeli durumu hakkında bir takım doğru olmayan malumatlar vermiş olan komitacılarından biri sonradan

⁸¹ BOA. Y.PRK.ASK, 119/61.

⁸² BOA. HR.SFR 04, 222/7.

⁸³ BOA. Y.PRK.MK, 14/28.

Avusturya gazetelerinden birinin muhabiri ile görüşmüştü. Komitacı, bu görüşme esnasında söylediklerinin Avusturya basınında yayınlanması ricasında bulunduktan sonra şu sözleri sarf etmişti: “Avrupa hükümetleri Rumeli Bulgarlarının akıbetleriyle ilgilenmek istemedikleri için biz artık kötü ve ümitsiz bir durumda bulunuyoruz. Sizi temin ederim ki biz Rumeli Bulgarları cümleten canımızı feda etmeye ve fakat canımızı da pahalıya mal etmeye amadeyiz. Şu kadar ki, son kurşunumuzu sarf etmek mecburiyetinde bırakılacak olursak bütün Avrupa bunu hissedecektir. Bu son kurşunumuz olan veba hastalığını bütün Avrupa’da ve bütün Osmanlı topraklarında yayma azim ve kuvvetimiz bulunmaktadır. Siz bu ihtimale inanmazsınız fakat biz Avrupa’daki talebelerimiz vasıtasıyla Berlin ve İsviçre bakteriyoloji hanelerinden fazlasıyla veba bakterisi tedarik edip adamlarımıza dağıttık. Anadolu’ya gönderilmiş Bulgarların birçoğunda bu müthiş silah mevcuttur. Davamız uğruna canını feda etmeye hazır olanlar İstanbul, Berlin, Paris ve Rumeli’de belirlenen yerlere gireceklerdir ve bu teşebbüsümüz müthiştir. İşte o zaman bizim ne adamlar olduğumuzu herkes anlamaya başlayacaklardır. Selanik’te Beyaz Kale’den kendini aşağı atan tutuklu Beriş adlı kişide veba bakterisi bulundu ve iş meydana çıktı diye öldü. Avrupa hükümetleri her yeri istila eden bu muharebeye karşı duramaz ve bir söz bu muharebenin başlamasına kâfidir.”⁸⁴ Komitacıların bu teşebbüsü bütün insanlığı tehlikeye atacağından Osmanlı idarecilerince gerekli bazı tedbirler alınmıştı. Alınan tedbirler çerçevesinde Sofya’daki Avrupa devletleri konsoloslarına bu konuda bilgi verilerek kamuoyunun komitacılar aleyhine faaliyetler yürütmesine çalışılmıştı. Bununla birlikte Atina ve Berlin sefaretleri tarafından Yunanistan ve Almanya hükümetlerine konu hakkında tebligatta bulunulması emri verilmişti. Aynı zamanda veba basilleri ile bu tarzda maddelerin gümrüklerden içeri sokulması ihtimaline karşı bir tedbir mahiyetinde olmak üzere sınır gümrüklerinde birer doktor bulundurulması ve bu doktorların muayeneler yapması talimatı verilmişti.⁸⁵

3. Selanik’te Çiçek Hastalığı

Çiçek hastalığı, insan vücudunda küçük kabarcıklarla kendisini gösteren ve kabarcıkların kurumasıyla yüz derisinde izler bırakan bulaşıcı bir hastalıktır. Bu hastalık, insandan insana temasla bulaştığı gibi hasta olan bir kişinin kullanmış olduğu

⁸⁴ BOA. Y.PRK.MK, 14/28.

⁸⁵ BOA. İ.HUS, 109/119.

eşyalardan ve sivrisineklerden de bulaşmaktadır. Yüksek ateş ve titreme ile kendisini gösteren hastalık, ilerleyen evrelerinde genellikle körlüğe ve ölüme neden olur.⁸⁶

Çiçek hastalığı, tarihte birçok coğrafyada etkili olduğundan farklı dillerde farklı isimlerle adlandırılmıştır. Osmanlı arşivinde yer alan belgelerde ise salgını tanımlamak için genel olarak “çiçek hastalığı”⁸⁷ veya “çiçek illeti”⁸⁸ tanımı kullanılmışsa da “illet-i çiçek”, “maraz-ı çiçek”, “çiçek istilası” olarak da ifade edilmiştir.⁸⁹ Çiçek hastalığının da içinde bulunduğu salgın hastalıkları genel olarak tanımlamak için ise “emraz-ı sâriye” ifadesi kullanılmıştır.⁹⁰

XVIII. yüzyılın başlarından itibaren çiçek hastalığı bütün Avrupa’yı olduğu gibi Osmanlı Devleti’ni de etkisi altına almış ve Osmanlı’nın son yıllarına kadar varlığını sürdürmüştür. Eski medeniyetlerden itibaren çiçek hastalığını tedavi etmek için farklı tedaviler uygulanmaktaysa da Batı dünyası bu hastalığın tedavi yöntemini ilk defa Osmanlı İmparatorluğu vasıtasıyla öğrenebilmişlerdir. XVIII. yüzyılda Osmanlı’da ilk çiçek aşılarının yapıldığı bilinmektedir.⁹¹

Osmanlı’da salgın hastalıklar içerisinde en yoğun olarak görülen hastalıklardan biri çiçek hastalığı olmuştur. Hikmet Özdemir: “*Osmanlı döneminde hastalık yoğun olarak köylerde görülmüştü. Halkın yarısından fazlasının yüzlerinde çiçek bozukluğu çukurları vardı. Hastalıktan ölenler çok fazla olmamasına rağmen çiçek hastalığı özellikle çocuklarda görme bozukluğuna sebep olmakta ve enfeksiyonlarda ikinci sıradaydı*” ifadeleriyle çiçek hastalığının Osmanlı’daki yoğunluğunu göz önüne sermiştir.⁹²

Osmanlı arşivi belgelerinde çiçek hastalığının sürekli salgın halini aldığı ve özellikle Selanik gibi ticaret açısından önemli bir limana ve yoğun nüfusa sahip vilayetleri tehdit ettiği görülmektedir. Selanik, özel konumu itibarıyla çiçek hastalığı başta olmak üzere birçok salgın hastalığın tehdit ettiği bir yer idi. Selanik’te çıkabilecek bir salgın limana demir atmış gemiler için sürekli bir risk oluşturmaktaydı. 6 Eylül

⁸⁶ Selma Turhan Sarıköse, “XIX. Yüzyılda Çukurova’da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar”, Doktora Tezi, Konya 2013, s. 49-50.

⁸⁷ BOA. Y.PRK.ASK, 69/95.

⁸⁸ BOA.DH.MKT, 2590/55.

⁸⁹ Fatma Yıldız, “19. Yüzyılda Anadolu’da Salgın Hastalıklar (Veba, Kolera, Çiçek, Sıtma) ve Salgın Hastalıklarla Mücadele Yöntemleri”, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2004, s. 24.

⁹⁰ BOA. DH.MUİ, 19/65.

⁹¹ Haldun Eroğlu-Güven Dinç-Fatma Şimşek, “Osmanlı İmparatorluğunda Telkîh-i Cüderi (Çiçek Aşısı)”, *Milli Folklor*, S. 101, 2014, s.196.

⁹² Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2005, s. 398.

1888’de 132 mürettebatlık Stafend adlı bir İtalyan gemisi ile 110 mürettebatlık İtalyan büyük torpido istimbotu Selanik limanına demir atmıştı. Bu sırada Selanik’te çiçek hastalığı ortaya çıkmış ve kısa sürede salgın halini alması üzerine Selanik karantina doktoru hemen limandaki görevlilere haber vererek limanda bulunan bu gemilerin limandan uzaklaştırılmasını istemişti. 10 gün limanda demirli kalması düşünülen bu gemiler daha önce gelen mürettebatla beraber uzaklaştırılmışlardı.⁹³ Selanik limanına demir atmış veya limana gelmekte olan gemiler de dış dünyada yaygın bulunan bulaşıcı bir hastalığı taşıma ihtimaline binaen Selanik için bir tehdit unsuru oluşturuyordu. Bu durum Osmanlı yerel yöneticilerini meşgul eden bir konu olmuş ve Selanik limanına yanaşan gemilerin sürekli gözetim altında tutulması zorunluluğunu doğurmuştu. 2 Aralık 1889’da Selanik limanına yanaşan İngiliz filosu amirali Hesken komutasında bulunan gemilerin birinde çiçek hastalığının görüldüğü haberi üzerine yerel yöneticiler hemen harekete geçerek gemiyi karantinaya almış ve çiçek hastalığına yakalanan askerler hastaneye kaldırılmıştı. Askerler, uygulanan tedaviler neticesinde iyileştikten sonra İngiliz konsolosluluğuna teslim edilmişti.⁹⁴ Yine 10 Eylül 1891’de Taşöz’den Selanik’e gelmekte olan bir İngiliz gemisinde limana varmadan 10 gün önce çiçek hastalığının baş gösterdiği ve bazı mürettebattan çiçek hastalığına yakalananların olduğu haberinin verilmesi üzerine gemi karantinaya alınmış ve ilk önce 6 sonra da 2 mürettebat hastaneye nakledilirken 1 kişinin ise tedavisi gemide yapılmıştı. Gemide bulunan 450 kişiye de çiçek aşısı yapılmıştı.⁹⁵

Osmanlı Devleti yetkilileri, Selanik limanına gelen ve hastalıktan muzdarip olan bu gemilerin yardım talepleri karşısında kayıtsız kalmayarak gerekli görülen bütün tedbirleri alıp gayet samimi ve yardımsever davranışlar göstermişti. Yetkililerin sergilemiş oldukları bu samimi çabalar, gemileri Osmanlı tarafından yardım görülen ülkelerin dikkatinden kaçmamış ve Osmanlı Devleti’ne göstermiş oldukları insani davranıştan dolayı teşekkürlerini iletmişlerdi. 09 Ekim 1891’de Selanik’e gelen Konikovod adlı İngiliz gemisi mürettebatı arasında çiçek hastalığı tespit edilmiş, gemi kaptanının haber vermesi üzerine Osmanlı yetkililerince müdahalede bulunulmuş ve gerekli bütün sağlık tedbirleri alınmıştı. Daha sonra İngiliz Hükümeti adına Konter Amiral Lord Voltair Ger, gösterilen bu ilgi ve nazik davranışlarından dolayı Osmanlı

⁹³ BOA. Y.PRK.ASK, 49/84.

⁹⁴ BOA. Y.PRK.ASK, 59/10.

⁹⁵ BOA. Y.PRK.SH, 3/47.

Hükümeti ve Selanik sıhhiye memurlarına teşekkürlerini iletmişti.⁹⁶ Bazen sadece teşekkürle yetinilmeyip hediyelerin de gönderildiği görülmüştü. 1892 yılının Ağustos ayında Selanik'e gelen Kollengover İngiliz savaş gemisinde çiçek hastalığına rastlanılması üzerine Selanik Askeri Hastanesi sağlık personelleri, gemiyi sağlık kontrolünden geçirerek hastalık tespit edilen gemi mürettebatını tedavi altına almıştı. Bundan dolayı İngiltere Hükümeti adına Margi Doselbo, Osmanlı Hükümeti ve hastanedeki sağlık personellerine teşekkürlerini iletmekle birlikte ilgili yetkili ve personellere gönderilecek hediyelerin kabulü ricasında bulunmuştu.⁹⁷

Hediye Gönderilen Kişiler	Hediye Çeşidi
Hastaneler Genel Müfettişi Miralay İskender Bey	İngiltere Ordusunda Kullanılan Ameliyat Takımı (Ustunç Takım) ⁹⁸
Doktor Vavyanor	Tımar Aletleri ve Ustunç Takımı
Miralay Jak Bey	Tımar Aletleri ve Ustunç Takımı
Hastane Baştabibi, Kaymakam Muhsin Bey	Gümüş Pens
Binbaşı Ali Efendi, Halim ve Hasan Efendiler	Elde ve Cepte Taşınabilir Ustunç Takımı
On Kişilik Hastane Tımarcı Ekibi	İkişer Adet İngiliz Lirası

Tablo 3: İngiltere Hükümeti'nin Teşekkür ve Hediyelerini İlettiği Yetkili ve Sağlık Personellerinin Listesi⁹⁹

Hastalık her ne kadar kontrol altına alınmış olsa da tekrardan şiddetini artırabiliyordu. 1896'nın Temmuz ayında hazırlanan raporların birinde Selanik'te çiçek

⁹⁶ BOA. HR.TO, 264/92.

⁹⁷ BOA. HR.TO, 265/27.

⁹⁸ Kutu içinde taşınabilen cerrah âletleri takımı.

⁹⁹ BOA. HR.TO, 265/27.

hastalığının zuhur ettiği, 3 kişinin bu hastalığa yakalandığı, bunlardan 1'nin iyileştiği ve 2'sinin hala tedavi altında olduğu bildirilmişti. Aynı raporda, birkaç ay sonra hastalığın tekrardan ortaya çıktığı ve Mart ayında 13, Nisan'da 6, Mayıs'ta 11 kişinin çiçek hastalığına yakalandığı ve bu hastalardan 15'inin öldüğü açıklanmıştı.¹⁰⁰

Sağlık imkânlarının çok kısıtlı olduğu ve salgın hastalık aşularının gelişmediği bir dönemde ihmalkârlığın nelere yol açacağına farkında olan merkezi yöneticiler, yerel yöneticileri sürekli salgın hastalıklara karşı uyardıkları görülüyor. 28 Temmuz 1896'da Selanik'e gönderilen bir telgrafta çiçek hastalığının yanında kuşpalazı, kızıl ve kızamık hastalıklarının da salgın oluşturabileceği tehlikesine karşın belediye ve mahalli sağlık yetkililerin tedbir almaları ve hastalıkların önlenmesi hususunda gerekli gayretin gösterilmesi talimatı verilmişti.¹⁰¹ Yine 4 Ekim 1909'da Dâhiliye Nezareti'nden Selanik'e gönderilen bir telgrafta Selanik'te çiçek hastalığının hükmettiği ve yavaş yavaş etkisini yitirerek çok geçmeden kaybolacağı bildirilmişti. Bununla birlikte bu gibi salgın hastalıkların çıkışından bitişine kadar gerekli bütün tedbirlerin alınması ve hastalığın seyri ile ilgili bilgilendirmenin yapılması istenmişti.¹⁰²

3.1. Selanik'te Çiçek Hastalığına Karşı Mücadele Yöntemleri

Selanik'te çiçek hastalığına karşı mücadelelerin birçok açıdan gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Bir bölgede salgın hastalıklar ile mücadelenin ilk boyutu hastalığın ortaya çıkmasını engelleyici tedbirlerin alınmasıdır. Bu bağlamda Selanik'te çiçek hastalığı teşkil etmeden önce koruyucu önlemlerin alındığı görülmektedir. 1902'de çiçek hastalığının ortaya çıkma ihtimaline karşın her vilayete 2'şer ve kazaya 1'er aşı memuru tayin edilmesi kararı alınmıştı. Dönemsel olarak hastalık riski artan yerlere ihtiyaç duyulması halinde ek aşı memuru da gönderilmişti. Örneğin, 1902'de Selanik'e bağlı Drama ve Siroz kazalarında çiçek hastalığının çıkma ihtimaline karşın ek aşı memurunun bölgeye tayin edilmesi kararlaştırılmıştı.¹⁰³ Bir bölgede ortaya çıkan salgın hastalıklara karşı alınacak tedbirlerin kapsamını tespit etmek için hastalığa yakalanan kişilerin sayısı, bunlardan kaç tanesinin tedavi altında olduğu, kaç tanesinin öldüğü ve hastalığın yayılım seyri gibi detayların bütünüyle raporlaştırılarak Merkezi Hükümet'e bildirilmesi mücadelenin daha etkin sürdürülmesini sağlar. Bu yönüyle bakıldığında Selanik'te meydana gelen çiçek hastalığı sürecinde yaşananların bütün yönleriyle

¹⁰⁰ BOA. BEO, 817/61204.

¹⁰¹ BOA. BEO, 817/61204.

¹⁰² BOA. DH.MUİ, 19/65.

¹⁰³ BOA. DH.MKT, 2590/55.

raporlaştırılarak ilgili bakanlıklara gönderildiği görülmektedir. 14 Mayıs 1902'de Kavala karantina doktorunun Sıhhiye Nezareti'ne gönderdiği raporda Pravişte ve Sarışaban kazalarında çiçek hastalığının ortaya çıktığı, 82 kişinin bu hastalığa yakalandığı, bunlardan 11'nin öldüğü, 58'nin iyileştiği ve 13'ünün ise tedavi altına alındığı bildirilmişti. Ayrıca 1.628 çocuk ve yetişkine çiçek aşısı yapıldığı, hastalığın kontrol altına alındığı ve 7 gün boyunca sadece 3 kişinin çiçek hastalığına yakalandığının tespit edildiği bildirilmişti.¹⁰⁴ Salgın hastalıklar ile etkin mücadelenin bir yönü de yasal düzenlemelerin oluşturulması ve bu yasalarla belirlenen kural ve öneriler çerçevesinde hareket edilmesidir. Bu sebeple Osmanlı'da çiçek hastalığını önlemek ve ortadan kaldırmak üzere aşı nizamnameleri çıkarılmıştı.¹⁰⁵ 1885'te çıkarılan ilk Aşı Nizamnamesi ile aşı yaptırmak zorunlu hale getirilmişti. Nizamnameye göre bütün kız ve erkek öğrencilere aşı yapılması gerektiği belirtilmiş olup öğrencilerin aşılanmış ve aşısı tutmuş olduğuna dair şahadetnamelerinin bulunması, şahadetnamesi bulunmayanların okullara alınmaması gerektiği kararı bildirilmişti. Aksi davranışlar hakkında Ceza Kanunu'nun 254. maddesi gereğince yaptırım uygulanması belirtilmişti.¹⁰⁶ Halkın nizamname talimatlarına gereği gibi uymamaları üzerine 1894'te yeni bir nizamname çıkarılmıştı. Bu nizamnamede, doğan çocukların altı ay içerisinde aşılattılması gerektiği kuralı getirilmişti.¹⁰⁷ 1905'te çıkarılan nizamnamede ise aşılardan 5 yılda bir tekrar edilmesi ve bu kuralara uymayanların cezalandırılması ibaresi dikkat çekmektedir.¹⁰⁸

Selanik'te çiçek hastalığı ile mücadele çerçevesinde aşı nizamnamesinin öngördüğü şekilde aşılardan yapıldığı görülmektedir. Selanik'te çiçek hastalığına karşı kararlı bir biçimde aşı faaliyetlerinin yürütülebilmesi için yeterli miktarda çiçek aşısının temin edilmesi elzemdi ve bu amaçla telkikhane¹⁰⁹ kurulması gerekliydi. 17 Kasım 1908'de Makedonya'da telkikhane şubesi açılmak istenmiş ancak Manastır'da mı yoksa Selanik'te mi açılması hususunda Rumeli Vilayetleri Müfettişliği'nin görüşü istenmişti.

¹⁰⁴ BOA. DH.MKT, 503/34.

¹⁰⁵ Süheyl Ünver, Türkiye'de Çiçek Aşısı ve Tarihi, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1948, s.9.

¹⁰⁶ Düstur, 1937, s. 273-274.

¹⁰⁷ Düstur, 1939, s. 1488.

¹⁰⁸ Düstur, 1941, s. 172.

¹⁰⁹ Telkikhâne, çiçek aşısı üretim merkezi idi. Çiçek hastalığı ile mücadele kapsamında telkikhâneler açıldıktan sonra Osmanlı'nın aşı ihtiyacını karşılamada büyük rol üstlendiler. 1892-1913 yılları arasında 7.260.784 kişiye çiçek aşısı hazırlanmıştır. 1914-1919 yılları arasında ise 27.688.499 kişi için aşısı hazırlanmış olup Anadolu ile haberleşme kesildikten sonra Hilâl-i Ahmer aracılığıyla 1920'de 566.000, 1921'de 1.770.000 ve 1922'de ise 1.283.000 kişilik aşı gönderilmiştir. 31 Haziran 1934'te Telkikhâneler kapatılarak yerine Refik Saydam Merkez Hıfzısıhha Enstitüsü açılmıştır. Bkz: H. Eroğlu ve dğr., a.g.m., s. 207.

Bunun üzerine Müfettişlik, Selanik'te Kuduz Tedavihanesi, Bakterioloji Merkezi ve Fenniye-i Sıhhiye ve Orduy-ı Hümayun-ı Sıhhiye Müfettişliği'nin bulunmasından dolayı¹¹⁰ telkikhane şubesinin Selanik'te açılmasının daha uygun olacağı görüşünü bildirmişti.¹¹¹

XIX. yüzyılın son çeyreğinde Selanik'te genel itibariyle 70 civarında doktor (yani bin kişiye bir doktordan az) ve 50 kadar eczacı (yani bin kişi için 0,6) mevcuttu.¹¹² 1902 tarihli Selanik Vilayet Salnamesi'ne göre vilayette 48 doktor, 42 eczacı ve 7 dışı bulunmaktaydı.¹¹³ Selanik'te görev yapan doktor ve eczacıların önemli bir kısmı Rum ve Yahudilerden oluşuyordu. Şehirde çok sayıda diplomasız hekim ve eczacı da mevcuttu.¹¹⁴ Vilayetteki diplomalı doktor ve eczacı sayısı sağlık sistemindeki yetersizliği gözler önüne sermektedir. XIX. yüzyılda Osmanlı sağlık sistemindeki yetersizlikler çiçek hastalığı gibi salgınlarla mücadelede kendisini göstermekteydi. Çiçek hastalığıyla mücadelede önemli problemlerden biri yeterli sayıda aşı memuru ve tıbbi malzemenin bulunamamasıydı.¹¹⁵ 16 Ekim 1909'da Selanik'te baş gösteren çiçek hastalığına karşı doktor ve aşı memuru yetersizliği üzerine İstanbul'dan acilen doktor¹¹⁶ ve memur talebinde bulunulmuştu.¹¹⁷ Tayin edilen bu aşı memurlarının maaşlarının mahalli bütçeden karşılandığı anlaşılmaktadır.¹¹⁸ 28 Eylül 1909'da Selanik'te devam eden çiçek hastalığının önlenmesi için Selanik Sıhhiye Müfettişliği'nce doktor ve aşı memurunun yeterli olduğu ancak 3 seyyar aşı memurunun daha acilen gönderilmesi istenmişti.¹¹⁹ Çiçek hastalığına karşı yapılan mücadelede karşılaşılan büyük sorunlardan biri de yeterli miktarda aşının temin edilememesiydi. Ancak Osmanlı Devleti bu ihtiyacı Avrupa ülkelerinden aşı tüpü ithal ederek gidermeye çalışmıştı. 1909'da Selanik'te ortaya çıkan çiçek hastalığına karşı kullanılan aşılar yetersiz kalınca telkikhaneye başvurulmuş ancak yeterli sayıda aşının temin edilememesinden dolayı Belediye bütçesinden karşılanması koşuluyla acilen Avrupa'dan aşı temini yoluna gidilmişti.¹²⁰

¹¹⁰ BOA. DH.MKT, 2661/5.

¹¹¹ BOA. DH.MKT, 2690/14.

¹¹² M. Anastasiadou, *a.g.e.*, s. 313.

¹¹³ Selanik Vilayet Salnamesi, 1320/1902, s. 415-417.

¹¹⁴ M. Anastasiadou, *a.g.e.*, s. 313.

¹¹⁵ BOA. DH.MUİ, 23/13.

¹¹⁶ BOA. DH.MUİ, 10/20.

¹¹⁷ BOA. DH.MKT, 2590/55.

¹¹⁸ BOA. İ.DH, 679/47299.

¹¹⁹ BOA. DH.MUİ, 10/20.

¹²⁰ BOA. DH.MUİ, 23/13.

Osmanlı Devleti, salgın hastalıklara karşı giriştiği mücadelelerde son derece titiz davranmış ve çıkan salgın hastalıklara karşı kararlı bir mücadele örneği sergilemişse de bazen görevlilerin sorumluluklarını yerine getirmemesinden dolayı aksaklıklar yaşanabiliyordu. Selanik'te çiçek hastalığının ortaya çıktığı bir sırada telkihhaneden alınan aşuların etkili olmadığı şikâyetleri yapılmıştı. Yapılan incelemede aşı memurlarının ihtiyaçtan fazla aşı aldığı ve bunları zamanında kullanmadıkları için son kullanma tarihlerinin geçtiği tespit edilmişti. Bunun üzerine görevini ihmal eden kişiler için bozulan her aşı tüpü başına 5 kuruş para cezası kesilmesi¹²¹ ve aşılatma görevini yerine getirmeyen sağlık personeli ile kendisini aşılatmayanların ise 3 Mart 1904'te yayımlanan aşı nizamnamesinin 20. maddesine dayanarak para cezasına çarptırılmaları kararı alınmıştı.¹²²

4. Selanik'te Diğer Salgın Hastalıklar ve Mücadele Yöntemleri

Selanik'te Veba, kolera ve çiçek hastalıkları dışında diğer bazı salgın ve bulaşıcı hastalıklar da farklı yer ve zamanlarda ortaya çıkmışlardı. Bir şehirde bulunan hapisaneler, dar bir mekânda çok sayıda kişinin iç içe yaşamaları sebebiyle salgın bir hastalığın kolaylıkla yayılabileceği alanların başında gelmektedir. Bu durum, salgın zamanlarında hapisanelerin öncelikli tedbir alınacak yerlerden biri olması gerekliliğini ortaya koymaktadır. 1879 yılının yaz aylarında Selanik hapisanesinde tifo salgını ortaya çıkmış ve bu hastalık sebebiyle 9 mahkûm vefat etmişti. Hapishanede bulunan mahkûmların sayısı izdihama sebep olabilecek derecede fazlaydı ve bu durum salgının hızla yayılma ihtimalini artırıyordu. Hastalık kapan tutukluların tedavi edilmek üzere hastanelere ve geriye kalan tutukluların ise güvenli yerlere nakilleri yapılmış olmakla birlikte hastalığın yayılmasını önlemek için hapishanelerin sürekli teftiş edilmesi ve temizlik işlerinin eksiksiz yerine getirilmesinin yetkililer tarafından tebliğ edildiği görülüyor.¹²³ 1888'de Selanik hapisanesinde sıtma hastalığı ortaya çıkmıştı. Bu salgından dolayı hastalananlar ilçelerdeki dairelere nakledilmişlerse de oraları ancak 50-60 kişiyi barındırabilecek durumdaydı. Hâlbuki hasta sayısının artması ve sıhhatlerine kavuşanların bir müddet hastane¹²⁴ dışında bulundurulması lüzumu müsait bir ortam

¹²¹ BOA. DH.MKT, 97/16.

¹²² BOA. DH.MKT, 97/16.

¹²³ BOA. ŞD, 2424/12.

¹²⁴ Selanik, uzun süre hastane sıkıntısı çekmiştir, fakat XIX. yüzyılın sonlarına doğru sağlık hizmetlerindeki iyileşmeye paralel olarak hastane sayısındaki artış dikkat çekmektedir. 1902-1903 yıllarında inşa edilmiş olan Hamidiye (önceleri Gureba Hastanesi olarak adlandırılan bu hastane daha sonra Belediye Hastanesi adını almıştır), dönemin temel hastane birimidir. Hastanede bir cerrahi bölüm, küçük bir mikrobiyoloji laboratuvarı ve 200 yatak vardı. Ayrıca Rumlar ve Yahudiler başta olmak üzere

tedarikine olan ihtiyacı ortaya çıkarmıştı. Bu amaçla Karaburun'daki Tahaffuzhane dairelerinden bir bölümünün hastane olarak kullanılması ya da bu kabul edilmez ise 25.000 kuruş masrafla birkaç baraka inşası gerektiği Selanik yetkilileri tarafından Sıhhiye Nezareti'ne bildirilmişti.¹²⁵ Hastalığın başka yerlere sirayet etmesinin önüne geçmek için tutukluların başka mahallere nakledilerek hapisanenin tahliyesine karar verilmişti. Şehir içi ve dışında tutukluların yerleştirilmesi için uygun bir mahalle bulunamayıp Beyazkale hapisanesi avlusunda yeterli sayıda barakalar inşasına lüzum görülmüştü. Bunların inşaatı için gerekli olan 30.000 kuruşun karşılanması talep edilmişti.¹²⁶ Selanik halkı uzun zaman boyunca sıtma hastalığı ile uğraşmak zorunda kalmışlardır. Şehirde sıtma genel itibariyle Vardar Kapısı'nın batısındaki Bara bataklıklarından yayılırdı ve sıtmanın en yoğun yaşandığı dönemler sonbahar başı ve yaz sonlarıydı.¹²⁷ 1897 Kasım ayında bu bataklıkların yakınında inşa edilmiş olan yeni Hirsch mahallesinde ortaya çıkan sıtma hastalığı sebebiyle korkunç bir ölüm oranı meydana gelmişti. Hastalığın daha da yayılmasının önüne geçmek adına bölgenin acil olarak temizlenmesi önem taşımaktaydı. Doktorların ortak fikrine göre hastalığın bertaraf edilmesi için tüm mahallenin dezenfekte edilmesi, kuyuların kapatılması, okaliptus ağaçlarının dikilmesi ve tüm konutların iç ve dış yüzeylerinin badanalanması gerekiyordu.¹²⁸

Selanik'te çoğu hastalıklar temizlik kurallarına uyulmamasından kaynaklanıyordu ve şehirde bu büyük bir sorundu. Şehir sokak ve caddeleri yeterince temiz kullanılmamakla birlikte halkın atık su konusunda hassas davranmadığı görülüyor. 1889'da sivil ve askeri doktorlardan oluşan bir komitenin Selanik halkının uyulması gereken hijyen kurallarının yer aldığı bir rapor yayınlaması dikkat çekicidir.¹²⁹ 1906'nın Mayıs ayında Nevrekop kazasının Beslan karyesinde bir salgın baş göstermişti. Bu hastalığa yakalananların bir kısmı iyileştiği gibi son iki ay zarfında 4 kişi vefat etmiş ve 6 kişi de tedavi görmekteydi. Hastalığa yakalananlar hastanelere sevk edilmiş ve yapılan muayene sonucunda hastalıklarının tifo olduğu tespit edilmekle birlikte bunlardan bazılarının hastalığın ilk, bazılarının ise ikinci ve üçüncü evresinde buldukları anlaşılmıştı. Hastalığın görüldüğü köy bir tepe üzerinde kurulmuş olup

cemaatlerin inisiyatifine bağlı hastaneler de mevcut olup 1907'de hizmete açılan Hirsch ile 1860'larda kurulan Theageneion hastaneleri buna örnektir. Bkz: M. Anastasiadou, *a.g.e.*, s. 99.

¹²⁵ BOA. DH.MKT, 1486/118.

¹²⁶ BOA. DH.MKT, 1490/61.

¹²⁷ M. Anastasiadou, *a.g.e.*, s. 78.

¹²⁸ M. Anastasiadou, *a.g.e.*, s. 101.

¹²⁹ Faros tis Makedonias, 22 Mart 1889.

aşağı ve yukarı mahalle adlarıyla iki kısma ayrılmış ve hastalık yukarı mahallede hüküm sürmekteydi. Hastalığa sebep olan mikropların su vasıtasıyla taşınabildiği bilimsel olarak bilinmekteydi. Durumu incelemek için köye bir tabip gönderilmişti. Görevli kişi mahallede bulunan iki çeşme sularını tahlil ettiğinde cami yanındaki mektep avlusunda bulunan çeşme suyunun bulanık ve bir takım yabancı maddeler barındırdığını görmüştü. Köyün merkezinden geçen bu çeşmenin tahrip olmuş su kanalının bazı kısımlarına köy halkının yıkamakta oldukları çamaşırlardan akan pisliğin sızdığı fark edilmişti. Köy muhtar ve ihtiyar heyetine bu durum bildirilerek hastalığın sebebinin bu pisliklerin karışmış suyun içilmesi olduğu belirtilmişti. Bu gelişme üzerine hemen mektep avlusunda bulunan çeşme tamir edilmiş ve su kanalları onarılmıştı.¹³⁰ 1896'da Selanik'te kuşpalazı, çiçek, kızıl ve kızamık hastalıkları ortaya çıkmıştı. 1896'nın Temmuz ayında 3 kişi çiçek hastalığına yakalanmış olup bunlardan 1'i iyileşmiş ve 2'si tedavi altına alınmıştı. Kuşpalazı hastalığından aynı yılın Mart ayında 13, Nisanda 6 ve Mayısta 11 kişi muzdarip olup, bunlardan 15'i vefat etmişti. Hastalık bir müddet ortadan kalktıktan sonra 16 Haziran'dan 8 Temmuz'a kadar yeniden baş göstermiş ve 8 kişi hastalanmıştı. Bunun üzerine bu hastalıkların yayılmasının önüne geçilmesi amacıyla hasta olanlar arasında kimlerin aşılandığı ve aşılanmadığının belirlenip ona göre aşı yapılması ve belediye ile sağlık memurlarının gerekli her türlü tedbirleri alması talimatı verilmişti.¹³¹ 1898'de Selanik'e bağlı Siroz kasabasında kızıl hastalığı özellikle de çocuklar arasında yayılmış ve bazı çocukların ölmesine sebep olmuştu. Durumun ciddi bir hal alması üzerine hastalığın bertaraf edilmesi ve yayılmasını önlemek amacıyla bir adet pülverizatör sıhhiye müfettişiyle birlikte Siroz'a gönderilmişti.¹³² Selanik, sahip olduğu kendisine has yapısı dolayısıyla frengi hastalığının yaygın bir şekilde etkisini gösterebildiği vilayetlerden biriydi. 1903 yılı başlangıcından Eylül ayı sonuna kadar Selanik dâhil olmak üzere bazı vilayetlerdeki askerler arasında frengi hastalığı baş göstermiş ve hastalar 3. Ordu'ya bağlı askeri hastanelerde tedavi altına alınmıştı. Askeri hastanelerdeki frengi hastalığına yakalanan asker sayısının çok fazla olması sebebiyle Üçüncü Ordu'ya bağlı askeri hastanelerin teftişine Hayrettin Paşa memur edilmişti. Hayrettin Paşa yaptığı teftişlerde hastalığın daha da yayılmasını önlemek amacıyla bazı tedbirlerin alınması gerektiğini yetkililere bildirmişti. Hastalığın en çok hükmettiği Loros ve Berat kasabalarında 30'ar yataklı bir

¹³⁰ BOA. TFR.I.SL, 107/10665.

¹³¹ BOA. BEO, 817/61204.

¹³² BOA. DH.MKT, 2130/61.

hastanenin inşa edilmesiyle birlikte yanına guraba hastanesinin frengiye mahsus dairesinin 120 yatak olacak şekilde düzenlenmesi ve bunlar için yıllık 160.000 kuruş tahsis edilmesi ile üç tabip görevlendirilmesi talep edilmişti.¹³³

Vilayet	Frengili Asker Sayısı	Vilayet	Frengili Asker Sayısı
İzmir	102	Hüdavendigâr	17
Selanik	63	Yanya	17
Kastamonu	21	Adana	14
Kosova	14	İşkodra	12
Konya	34	İstanbul	10
Manastır	32	Edirne	6
Trabzon	20	Beyrut	4
Halep	20	Sivas	4
Ankara	18	Şam	2

Tablo 4: Farklı Vilayetlerdeki Askeri Hastanelerde Frengiden Tedavi Altındaki Asker Sayısı¹³⁴

1906'nın yaz aylarında Selanik'te yerli ve yabancı kadınlarla birlikte olan jandarma zabiti ve askerlerden bir kısmında frengi hastalığı ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine vilayette bulunan yabancı kadınların muayeneden geçirilmesi gerektiği belirtilmişti. Yabancı konsolosluklarla iletişime geçilerek vaziyet bildirilmiş ve kadınların muayeneden geçirilmesi lüzumu iletilmişti. Fransa Konsolosu bu kadınların artist olduklarını ve Fransa'da dahi bu tür artistlerin her türlü muayene ve müdahaleden istisna tutulduklarına binaen şahıslarının muayeneye tabi tutulmasına yardım edemeyeceğini belirtmişti. Fransa konsolosu, konsolosluk olarak bu tıbbi muayeneye sıcak bakmayacaklarını, fakat bu artistlerden birinin bulunduğu evde fuhuş yapıldığına dair polis tarafından tahkikat lüzumu görüldüğü zaman usul olarak konsolosluktan memur görevlendirebileceğini ifade etmişti. İtalyan konsolosu ise bu konuda yazılı olarak kendilerine müracaat olunduğu takdirde durumun araştırılması için sefaretten ricada bulunacaklarını söylemişti. Diğer ülke konsolosları bu teklife anlayışlı bir tutumla karşılık vermişlerse de bu tür artistlerden çoğunluğu teşkil eden Fransız ve İtalyanlar mukavemet göstererek diğer devletlerin tabisinden olanlarının muayeneye

¹³³ BOA. DH.MKT, 932/7.

¹³⁴ BOA. DH.MKT, 932/7.

tabi tutulmasına engel teşkil etmişti. Konsolosların şikâyetine sebep olacağı gerekçesiyle fahişelerin bir bütün olarak muayeneden geçirilmesine muvaffak olunamamıştı. Selanik'te gizlilik içerisinde bu yollarda bulunan kadınların muayene altına alınmalarının önünde çok engeller vardı ve oldukça zordu. Bu zorluk ve engeller Selanik'te olduğu gibi her memlekette bulunurdu.¹³⁵ XIX. yüzyıldan itibaren frengi hastalığından etkilenmeye başlayan Osmanlı Devleti'nde bu hastalık ile mücadele 1879'da Dr. Michael ve Muallim Dr. Miralay Agop Handanyan'ın raporları ile başlamış olup, 1889-1902 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde görev yapan Alman hekim Düring Paşa'nın çalışmaları sayesinde de sistemli bir mahiyet kazanmıştır. Frengi hastalığı ile mücadele konusunda 1879 tarihli *Emraz-ı Sâriye Nizamnamesi'nin* ilanı edilmesi ile başlayan yasal düzenlemeler Osmanlı hükümetlerinin önem verdiği sıhhi tedbirler arasında yer almıştır. Frengi hastalığı ile mücadelede uygulanan temel esaslar, bu hastalığın yayılma koşullarının ortadan kaldırılması, frengi hastalığını taşıyanların tespit edilmesi ve tespit edilmiş olanlara uygulanacak tedavi yöntemleri konusunda yasal düzenlemelerin yapılmış olması gösterilebilir. Frengi hastalığının tedavisi için özel frengi hastanelerinin kurulması ise bu hastalık ile mücadele konusunda atılmış en önemli adımlardan biri olmuştur.¹³⁶ Selanik'te ordu mensupları arasında frengi hastalığının yanı sıra sarılık hastalığının da zuhur ettiği görülüyor. 1905 yılının yaz aylarında Selanik ve Selanik'e yakın yerleşim yerlerinde sarılık hastalığına yakalanan asker sayısı dikkat çekmektedir. Selanik askeri hastanesinde sarılık hastalığından tedavi altına asker sayısı 694 kişi idi ve diğer yerlerle birlikte bu sayı 2.845'i bulmuştu. Tedavi altına alınan askerlerin tamamına yakınının iyileştiği görülmektedir.

Askeri Hastane	Hasta Asker Sayısı
Manastır Merkez Hastanesi	322
Selanik Merkez Hastanesi	694
Mitroviçe Merkez ve Civar Hastaneler	500
İzmir Hamidiye ve Civar Hastaneler	76

¹³⁵ BOA. TFR.IAS, 38/3705.

¹³⁶ N. Çavdar-E. Karcı, "XIX. Yüzyıl Sonları-XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi İle Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11/2, Tokat 2016, s. 172.

Siroz Merkez ve Civar Hastaneler	222
İşkodra Merkez ve Civar Hastaneler	197
Yenice Merkez ve Civar Hastaneler	258
Üsküp	427
Ohri Merkez ve Civar Hastaneler	9
Pirlepe Merkez ve Civar Hastaneler	12
Debre Merkez ve Civar Hastaneler	52
Filorina Merkez ve Civar Hastaneler	61
Toplam	2.830

Tablo 5: 1905 Yılında Selanik İle Yakın Bölgelerdeki Askeri Hastanelerde Sarılık Hastalığından Tedavi Altına Alınan Asker Sayısı¹³⁷

1907 yılına gelindiğinde Selanik'e bağlı Ağustos nahiyesinde kızamık hastalığı baş göstermişti. Zuhur eden kızamık hastalığı hakkında Karaferiye belediye tabibinin bölgede yaptığı tahkikat raporu üzerine mekteplerin bir müddet tatil edilmesi gerektiğini belirtmişti. Mekteplerin tatil edilmesinden 10 gün sonra ise kontrollerin yapılması ve hastalık kapan talebelerin sağlıklarına kavuştuklarına dair rapor alınmadıkça tatilin devam edilmesi kararı alınmıştı.¹³⁸ 1908 yılının şubat ayı başlangıcından sonuna kadar bir aylık zaman zarfında Selanik'te 5'i difteriden olmak üzere 91 kişi vefat etmişti. Vefat edenlerin elbise ve eşyaları dezenfektan edilerek evlerinde tıbbi tedbirler uygulanmıştı.¹³⁹ 1909 yılının Eylül ayında Sarışaban kazasına tabi Çığlayık karyesinde özellikle çocukları etkileyen kızıl ve difteri hastalığı şiddetli bir surette etki etmişti. Bunun üzerine Şubat ayında İstanbul'a difteri serumu gerektiği telgrafi çekilmişti. Fakat sıhhiye müfettişlerinin yaptığı incelemeye göre Sarışaban kaymakamlığının gerekli

¹³⁷ BOA. TFR.I.AS, 24/2334.

¹³⁸ BOA. TFR.I.SL, 161/16009.

¹³⁹ BOA. TFR.I.TF, 2/115.

önlemleri almadığından kızıl ve difteri hastalığının yayıldığı sonucu ortaya çıkmıştı. Ortaya çıkan bu sonuç vahim bir durumdu ve kaymakama gerekli uyarılar yapılmıştı.¹⁴⁰

¹⁴⁰ BOA. DH.MUİ, 16/13.

Sonuç

Selanik, sahip olduğu coğrafi konumu etkisiyle ticaret merkezi olması ile nüfus ve kültürel yapısı dolayısıyla tarih boyunca en önemli yerleşim yerlerinin başında gelmiştir ve nitekim bu önemini Osmanlı'nın yönetiminden çıkmasına kadar olan süreçte sürdürmüştür. Nüfus hareketliliği, ticaret ağı genişliği, savaşlar ve bu savaşlar neticesinde meydana gelen göç veya muhacir akınları büyük bir yerleşim yeri için salgın hastalıkların yayılmasına imkân sağlayan en önemli unsurlardır. Selanik, bu unsurlar sebebiyle dünya üzerinde farklı yer ve zamanlarda ortaya çıkan salgın hastalıkların kolay yayılma alanı bulduğu bir şehir olmuştur. Kolera salgını 1817-1823, 1826-1837, 1847-1862, 1864-1875 yılları arasında olmak üzere 4 dönemde dünyanın farklı bölgelerinde büyük bir yayılım göstermiştir. Beşinci büyük kolera salgını ise 1883'te Hindistan'da başlayıp Mısır, Anadolu, Rusya ve Almanya 'ya yayılmıştı. İlki 1851'de Paris'te gerçekleştirilmiş olan uluslararası sağlık konferanslarından üçüncüsü Hicaz'dan Kızıldeniz güzergâhıyla yayılan kolera salgınının görüşülmesi amacıyla 1866'da İstanbul'da gerçekleştirilmişti. Selanik'te özellikle de 1893 ile 1913 yılları arasında yoğun bir şekilde kolera salgını yaşandığı ve yetkililerin bu salgına karşı yoğun tedbir alma çabaları içinde oldukları görülmektedir. 1860'lı yıllarda ortaya çıkıp 1890'larda şiddetlenen ve 1960'lara kadar etkileri süren dünya çapındaki üçüncü veba salgını Avrupa ve Osmanlı coğrafyasını da derin bir şekilde etkilemişti. Bu veba salgınına karşı başta Avrupa devletleri olmak üzere birçok ülke mücadele etmek zorunda kalmıştı. Bu amaçla 1897'de Venedik Uluslararası Sağlık Konferansı düzenlenmiş ve Osmanlı Devleti görevlendirilen bir sağlık heyeti ile temsil edilmişti. Konferansta, vebanın ortaya çıktığı Hindistan'dan Basra Körfezi, Süveyş Kanalı ve Akdeniz'e doğru mevkilerde uygulanması gerekli sağlık tedbirleri açıklanmıştı. XIX. yüzyılın son çeyreğinde, sahip olduğu coğrafi konumunun da etkisiyle veba salgını tehlikesi altında bulunan Selanik'te tedbirler alınması lüzumu hâsıl olmuştu. 1878'den sonra çatışma ve çete faaliyetlerinin çok sık yaşandığı bir coğrafyada yer alan Selanik biyolojik saldırı tehdidi altında da bulunuyordu. Nitekim 1903'te İvanov adlı bir Bulgar doktor tarafından Sofya'daki bir laboratuvarında veba virüsü basilleri hazırlanmış ve Bulgar komitacılarının bu virüsü yayma tehdidinde buldukları şehirlerden biri Selanik olmuştu.

Çiçek hastalığı da Selanik'te sıkça görülen hastalıklardan biri olmuştur. Çiçek hastalığının yayılmasını önlemek adına aşuların yapılabilmesi için Selanik'te telkihane şubesi kurulması kararlaştırılmıştı. Selanik'te ayrıca humma, frengi, difteri, sıtma, kızıl, sarılık, kızamık ve diğer bazı hastalıklar görülmüş ve bu hastalıkların yayılmasını engelleme adına gerekli sağlık tedbirlerin alındığı görülmektedir. XIX. yüzyılın ortalarına doğru Selanik, maruz kaldığı felaketler karşısında oldukça donanımsızdı. 1869'da Selanik'te belediyenin kurulması beraberinde şehirde hastaneler ve diğer sağlık kuruluşların artmasını sağlamış ve bu durum Selanik'in salgın hastalıklar gibi felaketlerle daha etkin mücadelesini beraberinde getirmiştir. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Selanik yetkilileri tarafından salgın hastalıklar tehlikesine karşı genel olarak sınır bölgelerini kordon altında tutma, tahaffuzhaneler tesis etme, gerekli sağlık memuru ile tıbbi malzemeleri tedarik etme, sınır bölgelerini güvenlik güçleri aracılığıyla korumaya almak, tren istasyonları ile limanlarda karantina uygulamak, hastaneler tesis etmek, aralarında hastalık belirtilerine rastlanan muhacirleri güvenli yerlere yerleştirmek, asker sevklerini kontrolü biçimde gerçekleştirmek, üstün gayretleri görülen personelleri ödüllendirmek, aşı yapmak ve aşı yaptırmak istemeyenleri çeşitli cezalara çarptırma, şehrin belli yerlerini dezenfekte etme ve salgınlarla mücadele kapsamında hazırlanan nizamnamelere uygun hareket etme gibi tedbirlere başvurulmuştu.

Kaynaklar

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı (A.}MKT.MHM, 563/1; 561/9).

Bâb-ı Âli Evrak Odası Belgeleri (BEO, 3834/287500; 817/61204; 817/61204).

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH.MKT, 718/11; 2590/55; 503/34; 2661/5; 2690/14; 97/16; 1486/118; 1490/61; 2130/61; 932/7).

Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD, 87/46; 7/17; 50/22; 50/4; 50/35; 165/23).

Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Belgeleri (DH.MUI, 117/25; 19/65; 23/13; 10/20; 16/13).

Paris Sefareti Belgeleri (HR.SFR 04, 222/7; 682/76).

Hariciye Nezareti Tercüme Odası Belgeleri (HR.TO, 264/92; 265/27).

İrade-Dâhiliye (İ.DH, 679/47299).

İrade Hususi (İ.HUS, 109/119; 19/27).

İrade Taltifat (İ.TAL, 53/17).

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV, 171/68; 13/14).

Rumeli Müfettişliği Jandarma Müşiriyet ve Kumandanlık Evrakı (TFR.I.AS, 38/3705; 24/2334).

Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD, 2424/12).

Rumeli Müfettişliği Selanik Evrakı (TFR.I.SL, 107/10665; 161/16009).

Rumeli Müfettişliği Konsolosluk, Sefaret ve Müfettişlikler Evrakı (TFR.I.TF, 2/115).

Yıldız Perakende Askeri Mâruzât Evrakı (Y.PRK.ASK, 69/95; 49/84; 59/10; 119/61).

Yıldız Perakende Evrakı Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı (Y.PRK.MK, 14/28).

Yıldız Perakende Evrakı Sıhhiye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.SH, 3/47).

Yıldız Perakende Evrakı Umumi (Y.PRK.UM, 9/56).

Nizamnameler

Kolera Karantinası Hakkında Nizamname. -- Dersâdet: Matbaa-i Osmaniye, 1311. 13 s. ; 24 cm. 1.

Düstur, Birinci Tertip, (13 Ocak 1884-7 Nisan1888), Ankara: c.5, 1937.

Düstur, Birinci Tertip, (25 Temmuz 1887-11Mart 1890), Ankara: c.6, 1939.

Düstur, Birinci Tertip, (29 Mart 1311 – 19 Şubat 1319), Ankara: c.7, 1941.

Salnameler

Selanik Vilayet Salnamesi, 1320/1902.

Selanik Vilâyet Salnamesi, 1325/1907.

Gazeteler

Faros tis Makedonias, 22 Mart 1889.

Rumeli, 29 Ağustos 1327 / 11 Eylül 1911.

Kitap ve Makaleler

AKYAY, N., “Türkiye’de Veba Salgınları ve Veba Hakkında Eski Yayınlar”, *Mikrobiyoloji Bülteni*, C.8, S. 2, 1974, s. 209-216.

ANASTASSIADOU, M., *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.

ANDONYAN, A., *Balkan Savaşı*, (çev. Zeaven Biberyan), Aras Yayınları, İstanbul 2002.

ARDIÇ, M., “Bakü’de Kolera Salgını ve Osmanlı Devleti’nin Başvurduğu Bazı Sıhhi Uygulamalar (1893-1894)”, *SUTAD*, 46, Konya 2019, s. 303-316.

AXTELL, E. R., *Cholera*. Denver: The Denver Medical Times, 1893.

AYAR, M. ve KILIÇ, Y., “Osmanlı’da Vebanın Sona Erişine Dair Bir Değerlendirme”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17/2, 2017, s. 163-181.

AYAR, M., “Osmanlı’nın Rumeli Topraklarında 1892-1895 Kolera Salgını”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 0/17, İstanbul 2014, s. 19-28.

BAYRAKTAR, K., “Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi (1902 - 1905)”, *Bilig*, S: 69, Ankara 2014, s. 01-28.

- ÇALIŞKAN, A., “XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Başlarında Maraş ve Kazalarında Salgın Hastalıklar ve Salgın Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler”, *Uluslararası Akdeniz Sempozyumu Tam Metini İçinde*, 2019, s.196-212.
- ÇAVDAR, N. ve KARCI, E., “XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması’na Dair Bibliyografik Bir Deneme”, *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, 9/4 Spring, Ankara 2014, s. 255-286.
- ÇAVDAR, N. ve KARCI, E., “XIX. Yüzyıl Sonları-XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti’nde Frengi İle Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11/2, Tokat 2016, s. 157-175.
- DHİNGRA, B. L., *Plague*, England: Lahore:Printed at the Mufid-I-Am Press, 1898.
- EROĞLU, H., DİNÇ, G., ve ŞİMŞEK, F., “Osmanlı İmparatorluğunda Telkîh-i Cüderî (Çiçek Aşısı)”, *Milli Folklor*, S.101, 2014, s. 193-208.
- GENÇ, Ö., “Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını ve Ortaçağ Avrupa’sına Etkileri”, *Tarih Okulu*, S: X, İzmir 2011, s. 123-150.
- İşçilerin İsyanı ve Serseri Gazeteciler”, *Toplumsal Tarih*, 296, 2018, s.56-63.
- KILIÇ, O., “16-18. Yüzyıllarda Balkan Şehirlerinde Yaşanan Veba Salgınları ve Sosyo-Ekonomik Etkileri”, *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri*, C: III, Ankara 2017, s. 1225-1252.
- KING, W.G., *The Plague Inspector*, England: Madras: Addison, 1899.
- MACAR, O.D., *Balkan Savaşları’nda Salgın Hastalıklar ve Sağlık Hizmetleri*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 2018.
- MCCARTHY, J., *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims 1821-1922*, Darwin Press, New Jersey 1995.
- MENEKŞE, M., “İzmir’de Kolera Salgını ve Etkileri (1893)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 39 (67), Ankara 2020, s. 385-433.
- ODABAŞI, İ. A., “Selanik 1910-1911: Kolera Salgınları, Kahraman Bir Doktor, Yahudi OSMANAĞAOĞLU, Ş., ve MELİKOĞLU, B., “Tahaffuzhane ve Gümrük Veteriner Müdürlüklerinin Yapılandırılmasına İlişkin Tarihsel Değerlendirme”, *Türk Veteriner Hekimleri Birliği Dergisi*, 1/2, Ankara 2011, s. 79-85.
- ÖZDEMİR, H., *Salgın Hastalıklardan Ölümler (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2005.
- ÖZTEL, M., “Osmanlı Devleti’nde Sosyoekonomik Yapısıyla Öne Çıkan Vilayet ve Sancakların Kamu Maliyesindeki Yeri ve Önemi”, *Maliye Dergisi*, S.160, Ankara 2011, s. 204-227.

- PANZAC, D., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, (çev. Serap Yılmaz), TVYY, İstanbul 1997.
- SARIKÖSE, S. T., “XIX. Yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar”, Doktora Tezi, Konya 2013.
- TURNA, N., “İstanbul'un Veba İle İmtihanı: 1811-1812 Veba Salgını Bağlamında Toplum ve Ekonomi”, *Studies of The Ottoman Domain*, 1/1, Samsun 2011, s. 1-36.
- UZLUK, F. N., “Cholera Asiaticanın Epidemisi Tarihi Üstüne Bir Araştırma”, *Türk Hijyen ve Tecrübi Biyoloji Dergisi*, C: 8, S.1, Ankara 1948, s. 7-36.
- ÜNVER, S., *Türkiye'de Çiçek Asısı ve Tarihi*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1948.
- YAŞAYANLAR, İ., “Osmanlı Devleti'nde Kamu Sağlığının Kurumsallaşmasında Koleranın Etkisi”, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, (Edit. Burcu Kurt-İsmail Yaşayanlar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017, s. 2-24.
- YAŞAYANLAR, İ., “Sinop, Samsun ve Trabzon'da Kolera Salgınları, Karantina Teşkilatı ve Kamu Sağlığı Hizmetleri (1876-1914)”, Doktora Tezi, Bursa 2015.
- YAŞAYANLAR, İ., Bir Hastalık Olarak Kolera ve Tarihte Kolera Pandemileri, *Toplumsal Tarih*, S.296, İstanbul 2018, s. 48-55.
- YILDIRIM, N., *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul 2010.
- YILDIRIM, N., ve ERTİN, H., “1893-1895 İstanbul Kolera Salgınında Avrupalı Uzmanlar ve Osmanlı Devleti'nde Sağlık Modernizasyonuna Katkıları”, *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25 (COVID 19 Özel Sayı), İstanbul 2020, s. 85-101.
- YILDIZ, F., “19. Yüzyılda Anadolu'da Salgın Hastalıklar (Veba, Kolera, Çiçek, Sıtma) ve Salgın Hastalıklarla Mücadele Yöntemleri”, Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2004.